

Op allerlei wijzen heeft zij getracht dit kwaad te keeren. Zij poogde aan het begrip „gereformeerd” steeds een zeer ruimen zin, ongeveer dien van protestantsch, te geven. De confessie dringt zij naar den achtergrond ; het is haar genoeg als de predikanten het zuivere Woord Gods verkondigen. Johan van Oldenbarneveld droomt zelfs van eene vaderlandsche kerk, waarin als in eene algemeene christelijke kerk, calvinisten, zwinglianen, lutheranen, melanchtonianen, dooperschen in onderlingen vrede een plaats hebben. En de Groot ging nog verder en droomde van eene algemeene, christelijke kerk, waarin allen, roomschen en onroomschen, zouden worden vereenigd. Als in die richting voortdurend werd voortgegaan, zouden de staten rustig hun arbeid kunnen voortzetten. Want dan hadden zij de zekerheid, dat al wat kerk was, aan hun gezag onderworpen en tevens een wapen in hunne handen bleef in hunne bange worsteling met Spanje.

De kerk heeft echter geweigerd dien weg op te gaan, omdat zij overtuigd was dat eene zoodanige omarming door de overheid voor haar doodelijk was. Vandaar toen de wrijving, de spanning en eindelijk de feile strijd, een strijd als op leven en dood, tusschen de overheid en de gereformeerde kerk, waarin de regentengeest van mannen als van Oldenbarneveld en De Groot, zoo goed als het remonstrantsch beginsel van Wtenboogaardt, het onderspit hebben gedolven.

HOOFDSTUK XI.

Voortdurende overmacht van de overheid over de van de remonstranten gezuiverde kerk.

Wij zijn hiermede genaderd tot de bekende synode van Dordt. De staten van Holland waren langzamerhand gaan begrijpen, dat de stroom niet meer was te keeren, en kwamen daarom, hoewel onwillig om hunne medewerking te verleen tot het bijeenroepen eener nationale synode, met het plan eener provinciale synode voor den dag. Van die provinciale synode zou van Oldenbarneveld dan trachten een soort nationale in zijn geest te maken door het voorstel, goedgezinde predikanten uit andere provincies, ja zelfs vreemdelingen, tot het bijwonen hiervan uit te noodigen, die dan het recht zouden hebben aan de discussies deel te nemen. De overheid gaf de kerk dan iets wat op eene nationale synode geleeke, maar hield zelf de zaak in handen. Maar Amsterdam, Dordrecht, Enkhuizen, Edam en Purmerend wilden van zulk een synode niet weten. Bovendien bleef men verdeeld op het strijdpunt of de classes hunne afgevaardigden zouden benoemen, dan wèl de staten een gelijk aantal remonstranten en contra-remonstranten zouden oproepen. Het denkbeeld van van Oldenbarneveld ging dientengevolge niet door.

Evenmin was dit het geval met een door Hugo de Groot geopperd plan. Eerst wenschte deze eene provinciale synode over de vijf

bekende remonstrantsche artikelen. Daarop zou dan een nationale synode kunnen volgen, waarin de besluiten werden gebracht, die in de provinciale waren genomen. Alleen zou men vooraf moeten verklaren, dat iedere provincie hare souvereine rechten in kerkelijke zaken behield. Bleek dan, dat men in die nationale synode niet tot overeenstemming kon komen, zoo zou eene synode van alle gereformeerde kerken moeten uitmaken wat er in de bewuste vijf artikelen al of niet fundamenteel was. Tevens zou zij moeten vaststellen, hoever de verdraagzaamheid zich voortaan uitstreckte. En was dit alles gebeurd, dan kon artikel 13 van de Unie in dien zin worden uitgebreid, dat de generaliteit de bevoegdheid kreeg tot het maken van eene algemeene kerkorde.

Maar ook dit vernuftig plan kon geene bevrediging schenken. De tijd voor een dergelijk compromis was voorbij. Het moest buigen of barsten.

Maar het eerste wilden de leidende staatslieden in Holland niet. Zij zetten, ondanks den tegenstand, het plan tot het houden eener provinciale synode door. Een concept werd gemaakt en goedgekeurd, maar dit alles was ijdel werk, want den 5^{en} Juni 1618 werd door de staten-generaal de nationale synode tegen 1 November uitgeschreven, al had De Groot nog zoo sterk beweerd dat „de dispositie over de religie bij de Unie aan de respectieve provinciën is gereserveerd”.

De kerk had, gesteund door Maurits, die overwinning behaald.

Op hare nationale synode kon zij nu vrij over hare leer beslissen. Zelfs de meeste van de achttien gecommiteerden door de generaliteit staan beslist aan de zijde der contra-remonstranten. Holland, dat zijn verzoek, om, van wege het groot aantal zijner kerken, twee of drie stemmen te mogen uitbrengen, niet zag ingewilligd, speelt een zeer bescheiden rol. De overwinning der kerk schijnt volkomen. Zij haast zich dan ook om zich van de remonstrantsche elementen te ontdoen en ontvangt daarbij van de politieken krachtigen steun. De te Dordrecht veroordeelden worden naar Den Haag ontboden en voor de keuze geplaatst om of eene verklaring te teekenen, dat zij zich voortaan van alle kerkelijke diensten en bedieningen in het geheim en in het openbaar, in het geheele gebied der vereenigde gewesten, zullen onthouden en zich in stilheid als ingezetenen naar de bevelen der overheid zullen gedragen of als balling over de grenzen te worden gezet. In het laatste geval werd hun vijftig gulden reisgeld gegeven en hun heil vonnis der staten-generaal ter hand gesteld. Allen op één na weigerden de zoogenaamde „acte van stilstand” te teekenen en werden dus verbannen.

Den dag na dit opontbod naar Den Haag, namelijk den 3^{en} Juli 1619 verscheen het „placaet van de Hooge en Mogende Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, daer bij alle Ingezetenen der selver Landen verboden werdt te houden eenige aparte Vergaderingen ofte Conventiculen, onder deksel van oeffeninge van de Leere in de vijf bekende controverse Religions Pointen

vervattet. Inhoudende mede verbodt van eenigerhande collecten, beloften, verbintenissen, accorden ofte conspiratiën, tot stijvinge en hanthavinge van dien, te doen en op te rechten". Dit vrij lange stuk richt zich tegen de rustverstoorders, die sinds eenige jaren getracht hebben 's lands zaken in de war te sturen, door den band tusschen de vereenigde gewesten te verbreken, op onbehoorlijke wijze krijgsvolk te lichten, de burgers tegen elkander te wapenen en zich van de hoogste regeering meester te maken. Zij hebben ter bereiking van hun doel niet minder groote rustverstoorders in de kerk, namelijk de zoogenaamde remonstranten gebruikt, menschen die niet alleen in strijd met de kerkorde, maar met verschillende tractaten en verdragen der vereenigde provincies, de ware gereformeerde religie wilden veranderen. Dit alles nu kon alleen ten bate van den vijand komen en moest leiden tot ondergang van het land. Om dit te verhinderen hadden de staten-generaal zich de groote kosten getroost van de nationale synode te Dordrecht „diergelycke in dese Landen noyt gehouden is geweest", waar duidelijk het gevoelen der gereformeerde kerken aan het licht was getreden. Daaraan dienden dus de remonstranten zich te onderwerpen; verder moesten zij zich stil houden.

Dit hadden zij echter niet gedaan. Integendeel waren zij openlijk en in het geheim met hunne propaganda voortgegaan. Daarom verboden nu de staten-generaal aan de remonstranten, ergens in het land afzonderlijke vergaderingen te houden „omme aldaer eenige Leere tot styvinge van de voorschreve vijf pointen, ende wat daer aen dependeert, uytlegginge, voorlesinge, ofte eenige andere kerckelycke oefeninge, ofte oock uytdeeling van Sacramenten te doen of te plegen, of oock te verhandelen eenige andere pointen of verklaringen, onder het schijn van de Gereformeerde Religie, niet accordeerende met het besluyt van de voorschreve Synode, in wat manieren dat het zij, alwaar het oock onder schijn van vragen of antwoorden, ofte eenige andere forme van discoursen". De straf op overtreding gold niet alleen de voorgangers, maar ook de bezoekers dier vergaderingen, die wapenen bij zich hadden en de verhuurders van „huysen, schuyren, spyckers, bargaen, velden, schuyten, schepen ofte andere plaetsen". En die straf was zwaar. Wie eene openbare betrekking vervulde, verloor haar en met haar alle geldelijke voordeelen; den voorgangers, den wapendragenden bezoekers en den verhuurders werd, telkens als zij betrapt werden, eene boete van twee honderd gulden, benevens arbitrale correctie, en den eenvoudigen bezoekers eene boete van vijf en twintig gulden opgelegd. Bovendien werd een verkliksysteem toegepast en gehonoreerd. Een bezoeker die weigerde anderen te verraden, moest boven de van hem geëischte vijf en twintig gulden nog vijf en twintig gulden extra betalen.

Behalve de kerkelijke samenkomsten werden alle afzonderlijke vergaderingen „omme daer te handelen van eenige verbintenissen,

accorden, beloften of eenigerhande complotten, tot vordering, styvinge of hanthavinge van de voorschreve nieuwe Leere der vijf poincten, ende wat daer af dependeert, ofte eenige andere niet accorderende met het voorschreve besluyt van de Synode'' streng verboden. Wie dit bevel overtrad, werd nog zwaarder gestrafft dan wanneer men kerkelijke samenkomsten bezocht. Want behalve het verlies van openbare betrekkingen en de geldelijke voordeelen, daaraan verbonden, bestond hier de boete voor elken keer, dat men betrapt werd, in driehonderd gulden, benevens arbitrale correctie. Zelfs moesten zij die zulke vergaderingen hadden bijeengeroepen en uitgeschreven, of hunne huizen of erven daarvoor hadden beschikbaar gesteld, zeshonderd gulden boete betalen. Evenmin mocht er voor remonstrantsche leeraars worden gecollecteerd. Zij die dit deden of de collecten in ontvangst namen, ondergingen dezelfde straffen als de deelnemers van de zooeven genoemde vergaderingen ; ja, zij die giften voor dat doel hadden geschonken, moesten honderd gulden boete betalen, afgescheiden van de arbitrale correctie. En het ergste was wèl, dat degeen, die was betrapt, in arrest werd gehouden, totdat hij allen, die dáár waren geweest of die zaak geldelijk gesteund hadden, verraden had. De aanbengers ontvingen voor hun werk de helft der boeten.

Het eenige lichtpunt in dit plakkaat was de toegezegde handhaving van het oude beginsel van de vrijheid van geweten. De staten-generaal toch „verklaren niet te min klaer ende wel expresselyck, Onze meyninge of intentie nooyt geweest te zijn, ofte oock noch niet te zijn, dat yemandt van alle de Inwoonders van de Landen sal mogen worden geïnquieteert, ondersocht ofte gemolesteert over syn particulier gevoelen ofte conscientie, ofte over sulcke ordre, verklaringe ofte oeffeninge, als hij in syn eygen Huys of voor sijn eygen Huysgesinne in stilheyt, sonder bijeenkomsten van anderen van buyten, met voorleesen, singen, of vermanen sal willen doen, maer dien aengaende genieten sullen de vryheyt van conscientie tot nocht toe in dese Landen gemainteneert''. In dat opzicht bleef men aan het verleden getrouw.

Voor Holland was dit plakkaat echter niet genoeg. Men scheen dáár niet voldoende vat te kunnen krijgen op hen die dergelijke verboden samenkomsten hadden belegd of bijgewoond. Daarom gaf het hof van Holland, Zeeland en Friesland een order, waarbij de magistraten gemachtigd werden allen, die dergelijke vergaderingen bijwoonden of van wie, op gronden van waarschijnlijkheid bericht werd, dat zij deze hadden bijgewoond, onder eede te doen verklaren dat zij dit niet hadden gedaan, en hen, die weigerden dien eed te doen, te arresteeren en in arrest te houden, totdat zij den zuiveringseed hadden gedaan, en hen anders te veroordeelen in gevolge het plakkaat van de staten-generaal van 3 Juli 1619.

Maar ook deze laatsten waren met dit laatstgenoemde plakkaat niet tevreden. Want men had de ondervinding opgedaan dat predi-

kanten, die uitgezet waren, in het geheim waren teruggekeerd en kerkelijke samenkomsten en andere vergaderingen, in het belang der remonstranten, leidden, en ook, dat predikanten, die de acte van stilstand hadden geteekend, toch in stilte propaganda voor het remonstrantisme maakten. Ja, zelfs proponenten namen daaraan ijverig deel. Om nu dit alles te keeren, vaardigden de staten-generaal den 1^{en} Februari 1620 een scherper plakkaat uit tegen mannen en vrouwen, „die ongerustigheyt in de Steden en Plaetsen, onder dexel van Religie, soecken aan te rechten”.

Eene belooning van vijfhonderd carolus gulden werd toegezegd aan ieder, die zulk een uitgezet, maar teruggekeerd predikant aanhield of aanwees. Den predikant zelf wachtte dan de straf van „eeuwige gevanckenisse, en ook swaerder, naer exigentie van saecken, sulcks men ten dienste deser Landen bevinden sal te behoorren”. Gewezen en gedeporteerde predikanten, die òf de acte van stilstand niet hadden onderteekend, hoewel daartoe opgeroepen, òf die acte eerst wèl hadden onderteekend, maar daarop waren teruggekomen — en toch allen hier te lande waren gebleven, moesten binnen driemaal vier en twintig uren het land verlaten. Deden zij dit niet, dan liepen ook zij gevaar dezelfde straf als de uitgewezen, teruggekeerde en daarna propaganda gemaakt hebbende predikanten te ondergaan. Ook in dat geval kregen de aanbrenghers vijfhonderd carolus guldens. De aanbrenghers van proponenten, die met dezelfde straffen werden bedreigd, kregen driehonderd carolus guldens.

Het plakkaat ging zelfs zoover, dat allen, die op eenigerlei wijze propaganda voor het remonstrantisme maakten, zoowel mannen als vrouwen, hetzij onder het mom van ziekentrouster, hetzij door het leveren van boekjes, brieven of andere geschriften, hetzij door vragen om contributie, door den magistraat hunner woonplaats daaruit verwijderd konden worden. Eindelijk zou ieder, die een uitgezeten predikant in huis ontving zonder hem aan te geven, beboet worden met driehonderd gulden.

Ook thans liet speciaal Holland weder geen gras over de zaak groeien. Vijf weken later, namelijk 7 Maart 1620, verscheen er een nadere order van het hof van Holland, dat wanneer een baljuw of schout in eene vergadering een remonstrant betrapte, hij dezen onmiddellijk mocht beboeten en ook de executie terstond zou plaats hebben. De veroordeelde kon dan daartegen in beroep komen bij schepenen of welgeboren mannen. Ook werd bepaald, dat baljuw of schout eene actie kon instellen tegen iemand, die zij zelf wèl niet in eene vergadering hadden betrappt, maar omtrent wien zij bewijzen konden bijbrengen, dat hij er was geweest. Was een veroordeelde te arm om boete te betalen, zoo kon hij „voor een goedt getal van dagen” op water en brood worden gezet.

Onder den druk nu van deze strenge maatregelen van de hooge overheid geraakte het zuiveringsproces in vollen gang. In 1619 verloren ongeveer twee honderd predikanten hun ambt. Onrechtzin-

nige kerkeraden werden afgezet. Te Leiden werden de hoogleeraren Bertius, Barlaeus, Van der Codde en Sylvius uit hun ambt ontzet. De regenten van het statencollege, die remonstrantschgezind waren, kregen hun ontslag. Doch dezen niet alleen, ook de leerlingen, die van die richting waren, moesten vertrekken. Rectoren en schoolmeesters, die aldus gezind waren, verloren hunne betrekking. En de gewone lidmaten, in welke betrekking of positie ook, die het waagden eene godsdienstige samenkomst bij te wonen, onder leiding van een remonstrant, werden niet zelden „gejaagd, geslagen, gevangen, gekwetst en schandelijk mishandeld”, afgescheiden van de boeten, die zij volgens de plakaten betalen moesten. De rechtzinnigen loerden met argusoogen; de nieuwe baljuwen, schouten en officieren sloofden zich uit tot het geven van bewijzen van hun gereformeerden ijver; de verklikkers, geprikkeld door geldelijke belooningen, spanden zich in om de kettters aan te brengen. Er is toen in remonstrantsche kringen nameloos veel geleden. Staat en kerk waren helaas! getreden in een noodlottig vervolgings-verbond.

Toch mag daarbij ééne zaak niet uit het oog worden verloren. De remonstranten zelf hadden en theoretisch en practisch hunne beginselen en belangen met de politiek vereenzelvigd. Dientengevolge zag de tegenpartij in hen bovenal „politieke Barneveldisten”, tegenstanders van Oranje, staatkundige onruststokers. En niet alleen staatkundige, maar ook kerkelijke rustverstoorders, die door nieuwigheden, met de aangenomen gereformeerde religie in strijd, de kracht der kerk, ook tegenover Rome, dreigden te verzwakken en op deze wijze den staat benadeelden. Onder dit politieke licht werden nu al hunne gedragingen geplaatst. In de predikanten, die in stilte bleven werken, zag men geheime politieke agenten; in hunne godsdienstige samenkomsten kringen van samenzweerde:s en verraders; in de uitgave hunner geschriften staatkundig verzet; in hun dragen van wapens, nu en dan in hunne vergaderingen, revolutionair bedrijf. Zoo kon het komen, dat men van de mislukte samenzwering tegen het leven van Maurits in 1623 den remonstranten de schuld gaf en dat nieuwe jammeren over hen kwamen. Zij werden niet slechts als „kerkelijke arminianen”, maar als politieke vijanden van Maurits, den held van Nieuwpoort, den bevrijder van het vaderland, den kampioen voor de ware gereformeerde religie beschouwd.

Toch was aan deze overwinning der kerk in zake de leer meer dan ééne schaduwzijde voor haar verbonden.

Eigenlijk was het tegen haar geest dat de overheid, zooals zij in zake Dordt gedaan had, eene synode uitschreef. Wel was dit ook in Leicester's tijd geschied, maar de oudste nederlandsche synoden hadden te dien aanzien een ander standpunt ingenomen. Hoogstens wenschten zij de goedkeuring, tot het houden daarvan, van de hooge overheid, terwijl zij het recht der bijeenroeping aan zich hielden. Ook benoemde de ééne synode de kerk, die de volgende synode

moest samenroepen. Ten tijde van de geschillen met de remonstranten was echter de ingenomenheid met de houding van de meerderheid der staten-generaal zoo groot, dat men het recht der kerk niet meer ten volle liet gelden. Zoo ging het de kerk meer in voorspoedige tijden. Het doel heiligde de middelen.

Op de synode zelf deed zich die overheidsbemoeiing soms minder aangenaam gevoelen. De staten-generaal, die haar uitschrijven, bepalen waarover zal worden gehandeld en in welke volgorde dit moet geschieden. Eerst komen de vijf artikelen, waarover vooral geschil bestaat, aan de orde; daarna andere „soo gemeene als particuliere swaerigheden ofte gravamina, die de kerken aengaen”. Ook stellen de staten het aantal deputaten, uit elke particuliere synode af te vaardigen, vast, evenals de representatie der fransche kerken in hun rechtsgebied, die der buitenlandsche gereformeerde kerken, en die der academies en provinciale hoogeschoolen (Leiden, Groningen, Harderwijk, Middelburg en Franeker). Zij dragen hunne gecommiteerden op er voor te zorgen, dat bij elk verschil in zake de leer „met behoorlijke en naeuwe ondersoeking Gods woordt alleen, en niet eenige menschelijke schriften, tot een sekere en ontwijffelbaere regel der waerheit gebruikt worde”. Deze gecommiteerden zijn het ook, die uit naam van de staten-generaal de synode openen. En in hunne instructie is de bepaling opgenomen, dat wanneer de synode mocht komen tot het opstellen van een kerkorde, zij moesten toezien dat daarin rechten en gebruiken van de verschillende provinciën, die niet in strijd waren met Gods Woord, niet werden aangetast, en dat ook het patronaatschap ongekrenkt bleef. Uit dit alles bleek zeer duidelijk, dat de staten-generaal, bij het toestaan der nationale synode, tevens ernstig bedacht waren op het houden der kerk binnen de door de overheid gestelde grenzen.

In niet minder sterke mate bleek dit op de synode. De gecommiteerden mochten haar behulpzaam zijn bij haar streven tot behoud van de zuiverheid der leer, waar het de positie van magistraat of ridderschap gold, deden zij de kerk gedurig op harde wijze de macht der overheid gevoelen. De synode moest het patronaatsrecht, al werd het dan eenigszins gelimiteerd, laten bestaan. Bij beroepingen mocht de verkiezing door den kerkeraad geschieden, doch „niet sonder goede correspondentie met de Christelijke Overheyd der plaatse respectivelijk”. Had de synode van 1586 bij de approbatie van het beroep door de overheid alleen willen weten van een onderzoek naar den levenswandel van den beroepene, thans viel deze beperking bij de „goedkenninge van de Overheit” weg. Het spreekt vanzelf, dat de synode hiertoe gemakkelijker kon overgaan, nu de overheidscolleges in grooten getale door geestverwanten bezet waren, maar aan den anderen kant zal de overheidskeur op de leer van den gekozen predikant zeker noode zijn toegestaan. Zelfs kwam de bepaling in de kerkorde, dat de magi-

straat gerechtigd zou zijn, een paar personen uit zijn midden, mits lidmaten der kerk, met adviseerende stem in den kerkeraad te doen zitting nemen. De overheid zorgde dus terdege, dat nu de kerk hare synode had gekregen, hare aanspraken niet werden verzwakt.

Ook de voorzitter Bogerman gevoelde nu en dan de strenge hand der overheid. Deze had als trouwe wachter voor de zuivere leer, toen men aan het opstellen van de leerregels over de goddelijke verkiezing en verwerping; den dood van Christus en de verlossing der menschen door dezen; 's menschen verdorvenheid en bekeering tot God en de wijze daarvan, en de volharding der heiligen, was genaderd, hiervoor een concept in gereedheid gebracht. Hij had dit gedaan uit voorzorg, dat de zuivere leer daarin hare volle uitdrukking vinden zou. Maar de gecommiteerden schoven dit concept ter zijde, omdat het hun te eenzijdig was en bewerkten dat aan eene commissie van binnen- en buitenlandsche godgeleerden de samenstelling van een ander werd opgedragen. Daaruit bleek opnieuw, dat al wilde de overheid de kerk in staat stellen de zuivere leer te handhaven, dit toch ook al weer hare grenzen had. Trouwens — zelfs Maurits oordeelde soms dat men hierin te ver ging. Toen de synode van Leiden van Juli 1619 besloot, dat de afgezette remonstrantsche leeraars slechts, na voorafgaande schuldbelijdenis, tot het avondmaal mochten worden toegelaten, geschiedde dit tegen den uitdrukkelijken wil van den prins en de gecommiteerde raden. Steeds was en moest de overheid milder zijn dan de kerk. De aard harer roeping bracht dit noodwendig mede.

Onder eenigszins gewijzigde vormen is die overheidsbemoeiing met de kerk blijven voortbestaan, hoe ontstemd men daarover in de kerk vaak was. Vooral wekte de voortdurende onwil der staten-generaal en der meeste provinciale staten om de dordtsche kerkorde goed te keuren, groote ontstemming. Jarenlang vroeg men daarom, totdat men er mede ophield, omdat men duidelijk zag te kloppen aan een doovemansdeur¹⁾. Maar vooral in Holland werd de kerk verbitterd, toen de staten eene herziene dordtsche kerkorde wilden uitgeven. De synode te Rotterdam van 1621 sprak met nadruk uit, dat verschillende wijzigingen niet konden worden goedgekeurd, „overmits die verstaen worden geen fundament te hebben in Godes Woort, noch in de practycke van de eerste Christelycke, ende insonderheyt van onze Gereformeerde kerken, oock te strijden tegen de Confessie onser Kercken”. Zij droeg dan ook hare gedeputeerden op te trachten alsnog goedkeuring van de dordtsche kerkorde, zonder eenige verandering, te verkrijgen.

In het bijzonder wordt hun daarbij op het hart gedrukt te waken tegen verandering van de artikelen, die over de verkiezing der kerke-dienaren handelen. Hoeveel prijs men daarop stelde, blijkt duidelijk uit de nota, die de gedeputeerden van de zuid- en noordhollandsche

¹⁾ Zie bldz. 268 vv.

synoden te dier zake opstelden. Met kracht wordt daarin opgekomen tegen het medekiezen van de predikanten door den magistraat. Men acht dit in strijd met de Heilige Schrift, met artikel 31 der Confessie, met het gebruik der oud-christelijke en gereformeerde kerken van deze landen. Voorts wijst men op het bezwaar, dat, als de verandering doorgaat, de straks verkozen dienaar niet overtuigd kan zijn, dat zijne verkiezing „naar Gods Woord wettig gedaan is”. Men meende, dat de invloed, die de overheid bij de verkiezing had, reeds groot genoeg was. Want de kerk moest reeds approbatie vragen niet alleen, maar ook vooraf overleg met haar plegen „om haere goede meyninge over deselve te vernemen, ende daerop in de verkiesinge behoorlyck te letten”. Zij wenschte dat het daarbij zou blijven. Ook wilde zij het recht om zelf de ouderlingen te kiezen, niet prijsgeven. Ook vreesde zij, dat de verschijning van commissarissen-politiek in de classicale vergaderingen, van de classis „een politiek bisdom” zou maken. Eveneens was zij afkeerig van een te grooten invloed der overheid op hare nationale synoden. En eindelijk wenschte zij, dat de staten eens voor al de jaarlijksche zuid- en noordhollandsche synoden zouden autoriseeren. In één woord: op geen enkel dezer strijdpunten gaf zij kamp. En zeer ontstemd was zij over de vrijheid der staten om de door hen gewijzigde kerkorde aan te dienen als: „Kerckenordeninge der Gereformeerde kerken bij de Edele Mogende Heeren Staeten der selve Landen”. Want de kerkorde *was* gemaakt in de nationale synode, volgens het recht der kerken, in Gods Woord gegrond (2 Thess. 3 : 6 ; 1 Cor. 14 : 40), en geen overheid had het recht er ééne te maken. Typisch was dan ook de opmerking van kerkelijke zijde „dat men den Staeten soodaenigh maeken der Kerkelijke Wetten toestaende, en die van hun, op hunnen naem gestelt, aenneemende, Uitenbogaerdt en de Remonstranten, in 't dispuut van 't ampt en autoriteit eener hooge Christelijker Overheit, in kerkelijke saeken, te zeer sou rechtvaerdigen”¹⁾. Ja, zelfs waren er, die, op het stuk der kerkorde, de tegenwoordige staten lastiger vonden dan die in den tijd van van Oldenbarneveld ²⁾.

Niet minder teleurgesteld werd de kerk op het punt van het verzoek tot het houden eener nationale synode. Telkens werd de inwilgiging daarvan verschoven. Evenals met het vragen om goedkeuring der kerkorde, hield men ook daarmede ten slotte maar op, omdat het toch te vergeefs was. Eveneens ging het met den steeds herhaalden wensch der kerk om kerkelijke zaken kerkelijk te mogen behandelen,

¹⁾ Brandt : Reformatie enz. 4e dl. bldz. 331.

²⁾ „Dat de Heeren Staeten soo op 't aennemem der Kerckenordening, gelijk die bij hen verandert was, stonden, mishagde veele Kerkelijken ; klaegende, dat dese Heeren in dit deel erger waeren dan de voorgaende. Men zeide dat de sterkste tegenstandt in de vergaeding van Hollandt quam van die van Dordrecht en Amsterdam ; deselve die hun voor deesen de sterkste handt geboden hadden tegens de Remonstranten.” Brandt t. a. p. 4e dl. bldz. 522.

zonder dat de overheid daarbij eenige moeilijkheid in den weg legde. Hij werd niet ingewilligd. Men beklagde zich gedurig over de willekeur der magistraten, die predikanten, soms op grond van één enkele preek, die hun niet beviel, schorsten of afzetten, zonder dat vooraf zelfs het advies van kerkeraad of classis was gevraagd. In naam beriep de kerkeraad; inderdaad deed het in de meeste gevallen de magistraat. Vruchteloos verzette zich de kerk tegen de benoeming der zoogenaamde bemiddelingscommissies, die, op verzoek van de staten, door den stadhouder benoemd en samengesteld uit politieke en kerkelijke personen, de taak hadden om oneenigheden in eene bepaalde kerkelijke gemeente te helpen bijleggen.

Het was alsof men weder in den tijd van van Oldenbarneveld leefde, wanneer in 1631 de synode te Schiedam besluit de staten in te lichten omtrent de schadelijke gevolgen, die uit het instituut dier commissies voor de kerk voortvloeien. Zij beoogt toch vooreerst „dat door zulke polytische evocatie en deputatie van kercklike en polytische personen tot verhandeling van kercklike zaken der kercken haer recht ende regeringe, die zij van Gode en de overicheden ontfangen hebben, allenskens ontrocken en een andere getransporteert werdt ende de kerckenraden, Classen en Synoden hyrdoor ten dele geabrogeert en vruchteloos gemaect werden. Ten twieden, dat oock door sulcke manyre van doen een polytische regeringe in de kercke, ist niet in het geheel ten minste ten dele ingevoerdt werdt, ende polytische personen het ampt van kercklike regeerders comen te exerceren, daar nochtans de kercke Christi niet en mach na de wijze van wettige republyquen geroert werden. Ten derden dat oock hyrdoor den bandt van enicheyt in het stuck van kercklike regeringe ontbonden en de kercklick gevoceerde personen ten regardt van haeren dienst in haer gemoet bezwaert en bij haer kercken in ongelegentheit gebracht werden. Ten vierden, dat oock hyrdoor een deur soude cunnen geopent werden voor alle polytische en ecclesiastische personen die tegens de gesonde lere ende het recht der kercken machineren, om daerin als schuylende onder de vleugelen van de polytische overheyt, onverhindert voort te gaen, sonder de censure der kercken te vresen, oft van haar doen an kercklike vergaderinge rekenschap te geven, gelyck gebleken heft in conventu praeparatorio 1617, welke reden gealligeert zijn A° 1617 van dien steden, die op dien tijt het recht der kercken voorstonden. Ende daernevens te versoucken, dat Haer Ed. Gr. Mog. in toecomende de kercke bij haer gewoonlike kercklike regeringe gelieve(n) te laten”.

Men hoort hier precies dezelfde klachten, die vóór 1618 zoo dikwijls werden vernomen. De kerk gevoelde steeds den drukkenden arm der overheid en is dien blijven gevoelen, zoolang zij heerschende kerk was.

Niet alleen echter wierp de overheid de kerk voortdurend bezwaren in den weg, waar het de goedkeuring van de dordtsche kerkorde of het houden eener nationale synode betrof, ook luwde van hare zijde de

strijd tegen de remonstranten, zeer tegen den zin der kerk. Men vergete niet, dat het zuiveringsproces van 1618 den libertijnschen geest uit de staten en vroedschappen niet geheel had verdreven. Velen hunner zaten met banden van bloed- of aanverwantschap of van vriendschap aan hen, die toen de lakens uitdeelden, vast en werden niet losgelaten ter wille van families, die wèl geestverwant waren, maar die men op zichzelf minder mocht lijden. Cornelis Hooft, vriend van van Oldenbarneveld, bleef rustig zitten in de amsterdamsche vroedschap en zoowel dáár als elders breidde zich, ten deele onder hun invloed, de geest der gematigdheid in verschillende regeeringscolleges uit. Maar vooral drong de regeeringstaak van zelf in die richting. De behartiging van het algemeen belang verbiedt aan elke overheid op den duur kerkelijk exclusivisme. Zelfs Maurits had hiervan reeds blijk gegeven, toen hij het besluit van de synode van Leiden in Juli 1619 om de afgezette remonstrantsche leeraars, slechts na voorafgaande schuldbelijdenis, weder tot het avondmaal toe te laten, streng had afgekeurd. En in Frederik Hendrik's dagen gaven verschillende steden en zelfs de staten van Holland blijk van milderen geest. Dit kwam duidelijk uit, toen de gecommiteerde raden in Maart 1626 de uitvoering der plakaten tegen de samenkomsten der remonstranten voor de aanstaande statenvergadering aanhangig hadden gemaakt. Tot eene vernieuwing dier plakaten is het, hoezeer die ook door sommigen werd begeerd, niet gekomen. Ook het hof van Holland had daartegen den 6^{en} April 1626 geadviseerd. Alleen kwam, naar aanleiding van een rekwest van de gedeputeerden van de synoden van Zuid- en Noord-Holland, om voorziening te treffen „tegen de stoute opweringhe der Remonstranten”, de kwestie van de vernieuwing der plakaten weder ernstig ter sprake. Eene commissie uit de staten, benoemd naar aanleiding van dat rekwest, rapporteerde 4 Juli 1626 dat men algemeen, op Rotterdam na, de renovatie en de executie dier plakaten noodig achtte. De staten hebben toen getracht met Rotterdam in het reine te komen. Maar dit ging zoo gemakkelijk niet. Men kwam dan ook met haar tot een compromis. Zij keurde ten slotte wèl de vernieuwing goed, maar *de staten* kwamen haar in zooverre tegemoet „dat men op de eenparigheydt van de executie sal communiceren met sijne Excelencie ende het Hof”. Met dat al bleef de zaak hangende. En toen daarover ontevredenheid ontstond, hebben de staten eindelijk den knoop doorgemaakt en op 27 Juli 1626 een besluit genomen, maar het in dat besluit niet verder gebracht, dan serieuze brieven te schrijven aan alle burgemeesters, schepenen en vroedschappen, dat het vroeger uitgegeven plakkaat van 3 Juli 1619 is een „eeuwigh Edict”, voor welks opvolging zij moeten zorg dragen. Kunnen zij dit niet, dan mogen zij de autoriteit inroepen van het hof en des noods van den stadhouder en de gecommiteerde raden. Eveneens werden dergelijke brieven gezonden aan de hoofdofficieren, met de opdracht „goedt regaard op de voorschreve

Conventiculen ende onderhoudt van het Placaet te nemen". Zorgvuldig wordt echter over den „eenparige voet van de executie" en „den dag der renovatie", waarover juist de strijd liep, gezwegen. Ook van eene vernieuwing van het plakkaat van 3 Juli 1619 was geen sprake.

Den 9^{en} Maart 1627 kwam wederom de vernieuwing aan de orde en werd besloten het plakkaat van 1619 te vernieuwen, doch alweder met eene restrictie, namelijk „dat men 't selve noch alvoren met syne Excellencie sal communiceren". Men zou dus de zaak eerst nog eens overleggen met prins Frederik Hendrik, van wien men wist, dat hij groote gematigdheid tegenover de remonstranten wenschte. Doch ook op deze wijze schoot men niet op. Algemeen was men er voor, dat de ware en algemeene gereformeerde religie, zooals zij op de synode te Dordrecht was vastgesteld, werd gehandhaafd, maar nauwelijks kwam de discussie op „de forme ende maniere, hoe hetselve sekerlyckste te doen", of de gevoelens liepen te zeer uiteen om tot eenstemmigheid te kunnen komen. Men kon het maar niet eens worden omtrent de *middelen* om de verdeelde gemoederen tot eensgezindheid te brengen, noch over de kwestie van de *amnestie* aan de uitgezette remonstransche predikanten te verleen, noch over de vraag of men het vroegere plakkaat zou vernieuwen in *denzelfden* of in *gewijzigden* geest.

Het ligt in den aard der zaak dat de gereformeerden over deze onzekere houding der staten ontevreden waren. In Maart en April 1627 kwamen klachten in de vergadering van de zijde van gedeputeerden der synoden van Zuid- en Noord-Holland in. Bovendien verschenen aldaar predikanten uit Gouda, Rotterdam, Den Briel en enkele dorpen, om hun beklag in te dienen tegen het vermetel optreden der remonstranten in hunne gemeenten en het weinige, dat daartegen werd gedaan. In die plaatsen toch werden telkens door remonstranten bijeenkomsten belegd, waarheen zelfs „suppoosten van de magistraten ende van de schutterijen gaan". Te Rotterdam ziet men de vroeger verbannen predikanten Grevinckhoven, Lansbergen, Witsius, Wickraet, Pol en anderen openlijk op straat. Zij geven geschriften uit — en bij dat alles is de onverschilligheid van de officieren zóó groot, dat zij doen alsof zij hiervan niets zien. Naar aanleiding van een en ander werd nu opnieuw ernstig door de staten overwogen wat in dezen te doen. Welnu ! men nam in de vergadering van 4 Mei 1627 het besluit het plakkaat van 1619 te vernieuwen en te executeren maar zat oogenblikkelijk weder met de wijze van executie verlegen. Want Delft wenschte voorafgaand overleg met den stadhouder en Rotterdam verklaarde ronduit dat die executie bij haar niet ging. Zij zou aldaar eenvoudig de onrust vermeederen en de zaak der remonstranten eer baten dan schaden. En Rotterdam won haar pleit, gesteund door Frederik Hendrik. Dit blijkt duidelijk uit de resolutie van 19 Mei 1627, waarin „omme die van Rotterdam om redenen voorschreve, ende eenige andere Leden tegemoet

te gaen", werd vastgesteld: 1. dat onverminderd de vroegere resoluties en zonder iets te praedjudicieeren, bij provisie de renovatie van de plakكاتen van 1619 en 1620 zal worden opgehouden; 2. dat met goedvinden van den stadhouder serieuze brieven aan al de magistraten zullen worden gezonden, tot opvolging van de plakكاتen, die men houdt voor eeuwige edicten; 3. dat de magistraten, opdat niemand onbekendheid daarmede zal kunnen voorwenden, deze brieven moeten bekend maken aan hunne gemeenten; 4. dat den stadhouder zal worden verzocht aan de steden te schrijven dat die brieven met zijn goedvinden verzonden zijn en men zich daarnaar behoort te gedragen; 5. dat de officieren de opdracht zullen ontvangen om de vroegere plakكاتen behoorlijk uit te voeren, op straffe van verlies van hun ambt, en zoo blijkt, dat men op het platteland niet voldoende van de plakكاتen op de hoogte is, bovenbedoelde brieven ook dáár bekend te maken. Maar ook zelfs de uitvoering van deze tamme resolutie weigerde Rotterdam in zooverre, dat zij den brief, haar toegezonden, niet openlijk bekend maakte, doch slechts ter kennis van de voornaamste remonstranten bracht. Haarlem, Leiden en Enkhuizen dreigden toen wèl, als Rotterdam het hoofd niét boog, hare consenten op de middelen niet te verleen, en Schoonhoven niet in eenige middelen te adviseeren, maar daarbij bleef het. De begroting werd desniettemin vastgesteld, al verklaren, op het scheiden van de markt, de gecommiteerden uit Leiden, dat zij voor de heffing in hun stad van de geconsenteerde middelen vreesden, als de remonstranten niet op deugdelijker wijze werden gewaerd.

Doch hiertoe kwam het niet. De neiging om het te doen was er in de staten nu en dan zeker, vooral wanneer adressen in dien geest inkwamen, zooals in de zitting van 24 September 1627 van de vroedschap te Schoonhoven en de predikanten te Gouda, Rotterdam, Schoonhoven, Woerden, Nieuwkoop en Waddinxveen tegen het optreden der remonstranten. Dan werd Rotterdam opnieuw verzocht aan de gemeenschappelijke actie mede te doen, maar dan luidde weder het antwoord, dat zij liever middelen zagen aangewend om „de verdeelde gemoederen te vereenigen". Zelfs werden de heeren van Rotterdam in de staten-vergadering steeds vrijmoediger en namen zij eene aanvallende houding aan tegen de te Dordrecht gehouden synode. Zij beklagen zich „dat het twintigste articul van de Sinodale Acten van de Zuydt Hollantsche Synode soo plat afsnyt de accommodatie met de remonstranten, ende om die tot het Avondtmaal weder te trekken; dat haer dunckt dat men het selve nader behoort te examineren, om te letten of daer mede de rust van de stad en de Kercken oock getroffen sal werden". Dit werd door de vergadering rustig aangehoord, en al sprak men opnieuw den wensch uit, dat Rotterdam zich zou vereenigen met de andere leden in de executie der plakكاتen, eene beslissing nam zij ook nu niet. „De resolutie werdt noch in resumptie opgehouden".

Een eigenaardig bewijs dat men ten slotte maar liever niet met nieuwe bepalingen ingreep, en zich bij voorkeur op de vlakke hield, levert de resolutie van 25 Juli 1628. Op een rekwest der remonstranten om hunne godsdienstoefeningen onbelemmerd te mogen houden, antwoordden de staten noch ja, noch neen, maar verwezen zij de requestanten naar hunne respectievelijke magistraten „die vermogen sullen deselve ter Vergaderingen te brengen om particulierlijk daer op te doen, en resolveeren na behooren”. Wel wordt er dan deze vrijheidsbepanking voor de magistraten bijgevoegd „sonder dat hiermede verstaan word eenige innovatie in de Placaaten tegens de verboden conventiculen toe te laten”, maar het feit alleen, dat men op het rekwest niet weigerend antwoordde, doch de zaak afschoof op de magistraten, toont voldoende dat de staten er genoeg van hadden om op dit punt een leidende rol te spelen.

Diezelfde tweeslachtigheid toont dan ook de resolutie, enkele weken later genomen, namelijk den 12^{en} Augustus 1628, onder gedurige pressie der synoden.

Eenerzijds nam men het besluit, aan de officieren te schrijven, dat zij de overtreders der plakkaten moesten vervolgen „op poene dat de negligentien daer in te plegen, volgende deselve Placaten op haer sullen worden verhaelt”, en anderzijds dat men zou afwachten wat het hof adviseerde omtrent de wijze, waarop de remonstrantsche samenkomsten „met de meeste ruste van 's Landt” konden worden tegengegaan. Zoowel dit advies als eene nadere beslissing bleven echter uit. Het eenige wat men deed, was het geven van eene resolutie op 1 Maart 1629, waarbij de resolutie vernieuwd werd van 27 Juli 1626, waarin bepaald was serieuze brieven te schrijven aan de hoven, magistraten en officieren tot naleving der plakkaten. Nog eens kwam daarna op 2 Augustus 1631 de zaak in de staten ter sprake, naar aanleiding van een rekwest der gedeputeerden van de zuid- en noord-hollandsche synoden, maar ook toen werkte dit niets uit. Sinds dien rustte de zaak zoo goed als geheel. De oppositie tegen de remonstranten was in de staten doodgebloed.

Ook in andere provincies luwde langzamerhand de lust tot streng verzet tegen de remonstranten. Alleen in Friesland en in Gelderland werden de plakkaten streng gehandhaafd. In Gelderland verscheen nog den 13^{en} Mei 1628 en in Friesland 16^{en} Maart 1629 eene strenge publicatie tegen hen. Maar over het algemeen was de tijd der felle actie voorbij. Ook de staten-generaal, tot wie nog in 1630 een krachtige aandrang was gericht om te zorgen voor „eene prompte executie der placaten” namen geen besluit meer in dien geest. Ook zij lieten de zaak liever rusten.

Voor al steden als Rotterdam en Amsterdam toonden hierin hare zelfstandigheid. De stad aan de Maas had reeds van den aanvang af gehandeld alsof er geen plakkaten tegen de remonstranten bestonden. Vrijwel geheel ongemoeid konden zij zich dáár bewegen en samenkomen. Maar ook Amsterdam, dat zich zoo kras tegen de

politiek van van Oldenbarneveld had verzet, en vooral uit politieke beweegredenen aan de eenheid der leer in de kerk te Dordrecht de overwinning had helpen verzekeren, zou welhaast toonen, dat zij allermintst geneigd was als magistraat aan den leiband der gereformeerden te loopen. Zij zou integendeel juist aan de dordtsche kerkorde de wapenen ontleenen om hen te doen buigen naar haar wil. Ja, zij zou sterker dan ooit haar invloed in den kerkeraad doen gevoelen en er zelfs toe komen om den 5^{en} September 1631, door openbare afkondiging, het plakkaat der staten-generaal van 3 Juli 1619 buiten werking te stellen.

Van mannen als Ras, Oetgens, Dircksz en Bicker, die in 1627 tot burgemeesters gekozen werden, kon men, ook van wege hunne remonstrantsche neigingen, eigenlijk niet anders verwachten.

Aanleiding tot de eerste moeilijkheden gaf de uitvoering van het plakkaat van de staten-generaal van 3 Juli 1619 tegen de conventikels ¹⁾. Dit werd door de amsterdamsche regeering zeer slecht toegepast. Heimelijk kwamen de remonstranten dikwijls samen. Eén dier samenkomsten nu op Paaschmaandag van 1626 werd door het gepeupel op zoo ruwe wijze verstoord, dat het niet alleen geweld pleegde tegen de vergaderden, maar ook de glazen inwierp, de woning plunderde en op het punt stond het geheele huis af te breken. Enkele stadssoldaten, onder leiding van majoor Hasselaer, herstelden de orde, maar niet dan nadat een paar personen gedood en drie der opruiers gevat waren. Onder deze laatsten bevond zich een zekere Zwart. De kerkeraad, die uiteraard over dezen aanslag op eene remonstrantsche samenkomst reeds anders oordeelde dan de magistraat, schijnt vooral dezen Zwart te hebben willen gespaard zien ²⁾. Hij vaardigde zelfs eene deputatie af, die den moed had den magi-

¹⁾ Zie, behalve bekende werken over Amsterdam van Commelijn, v. Domselaer en Wagenaar, over deze twisten: 1. Waerachtighe Verthooninge van 't'ghene tot Amsterdam in den Jaren 1627, 1628 ende 1629 is ghepasseert, ende wat de vroomen Patriotten ende Religions Verwanten is overgekomen. Dienende tot onderrechtinghe ende waerschouwinghe voor alle onpartijdighe ende waerheytlievende Christenen, door Joannem Urbanum, V.I.D. bijeenvergadert. Tot Amsterdam 1630; 2. Gespreck, Dienende tot waerachtighe ende deftighe aflegginge van verscheyden leelicke Blamatiën ende versierde Loghenen bevonden in de onwaerachtighe Verthooning van 't ghepasseerde t'Amsterdam in de Jaren 1627, 1628 ende 1629, door eens versierden Vrbaens I.V.D. bijkans I V Dsche onghestuymicheydt uytghebraecht'. Tot Amsterdam 1630; 3. Vraghen ende Voorstellingen nootwendich om bewerckt te werden in deses tijds gheleghenheydt om te dencken op middelen dienstich tot herstellinge van de Ruste ende verzekeringe voor ende in de Gemeynte Christi tot Amsterdam 1630. 4. Antwoordt op de vragen ende voorstellingen, onlangs in Druck wtghegheven om te doen dencken op middelen dienstich tot herstellingh van de rust ende versekering der Gemeynte Christi tot Amsterdam 1630.

²⁾ In de „Waerachtighe Verthooninge” wordt hij „een eerlijk vroom Burgher” genoemd (bldz. 25).

straat te zeggen dat, indien Zwart met den dood gestratt werd, de predikanten in de kerk voor hem geen gebed zouden doen, noch de executie zouden bijwonen en veel minder hem zouden vermanen zich voor den dood voor te bereiden „omdat hij geyvert hadde in eene goede sake” ¹⁾. En niet minder kras was het, dat, uitgezonderd Ds. Hanecop, niet één der predikanten op den eerstvolgenden Zondag na het gebeurde de gemeente vermaande tot gehoorzaamheid aan de overheid, hoewel deze dit uitdrukkelijk had verlangd. Zelfs moest genoemde Ds. Hanecop het om die reden en om zijne remonstrantsche neigingen, in die mate misgelden, dat de kerkeraad hem in November 1926 schorste. De magistraat, in deze zaak in 1627 betrokken, trok echter voor hem partij. Naar zijne meening was men hem, van wege zijne vermaning tot de gemeente naar aanleiding van de plaats gehad hebbende onlusten, „op 't lijf gevallen met calomnie van differentie in de leer, daer nochtans geen blijck van is, en ter contrary gelooft wort” ²⁾. En toen de synode van Haarlem hem wilde afzetten, schreven burgemeesters van Amsterdam haar „'t selfde haer werck niet te weesen, en die saecke het werck der magistraeten respectie te weesen”. Zij ontwikkelen dit standpunt met de volgende woorden : „Het is den Eerwaerdigen Sinodus wel bekend, . . . dat het den Sinodus niet toe en staet eenige decisie, censure ofte decreet te maecken, waerby het ampt van eenich kerckdienaer in haere stadt, 't sy expresselyk ofte bij noodige consequentie, onbruyckbaar, veel min afgenoomen soude connen werden, sonder daarvan alvooren meede de Heeren magistraeten te hebben gecommuniceert, denselven goet onderricht, ende (van) haere Achtbaerheeden consent verkregen (te hebben) ; alsoo magistraeten recht hebbende (nae reden ende gebruyck) in 't beroup der kerckdienaeren, 't selfde recht bij suspentie ofte afsettinge, buyten haere kennisse, en de sonder alvooren te hebben goet onderrecht van alles, hare Achtbaerheeden niet en kan onthouden, vermindert

¹⁾ De groote grief der gereformeerden bestond hierin dat de Amsterdamsche magistraat als subalterne overheid, verbonden „aen den Staet van 't Landt ende de Ghereformeerde Religie”, zijne verplichting om het plakkaat der staten-generaal van 3 Juli 1619 tegen de conventikels uit te voeren, niet nakwam. Van remonstrantsche zijde antwoordde men daarop, dat een magistraat in zijne jurisdictie en district zulk een plakkaat, voor zoover het conscientiedwang met zich brengt, oogluikend moet „doen houden in non observatie”. En die conscientiedwang bestaat, wanneer men de stille godsdiensttoefening van enkele christenen buiten de publieke kerk verbiedt, terwijl zij meenen dat zij haar, ter wille van hun geweten, niet mogen nalaten (zie : Antwoordt op de Vragen ende Voorstellingen enz. bldz. 6).

²⁾ Zie : de Regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire (1653—1672) ontworpen door Hans Bontemantel, uitgegeven door Dr. G. W. Kernkamp (werken v. h. Hist. Gen. te Utrecht) bij M. Nijhoff den Haag 1897, 1e dl. bldz. 138, 139, 140.

ofte ontnoomen worden. Ende dewyle dit noodich bericht voor deesen noyt, ende nu eerst maer ten deele, op haer versouck, in de saecke Dⁱ. Hanecopii is gedaen, ende dat sy verstaen ende bedencken hebben, dat de tegenwoordigen Eerwaardige Sinodus op dit stuck bij resumptie verder mochte procedeeeren tot approbatie ofte eenige finale dispositie, soo willen mijne Heeren Burgemeesteren denselven versocht ende aengemaent hebben, dat haere Eerwaardige daermeede willen ophouden en de supercedeeren, ten eynde ende tot-dat aen hare Achtbaerheeden de informatie ende kennisse sal syn toegebracht, die haer competeert ; en de indien d'Eerwaardige Sinodus goed docht Dm. Hanecopium te ontbieden, syn saecken in presentie van eenige gedeputeerde magistraeten naeder te resumeeren ende deselve op nieuws rypelyck examineeren, soo syn haere Achtbaerheede tevrede, de saecke wel verstaen hebbende, daerinne soo te handelen als de equityt desselfs ende de gerusthyt van de politie en kercke sal vereyschen. Andersins gelyck sy de voorige procedeeeren, tegen Dm. Hanecopium aengevangen, aengaende syn suspentie ofte deportement, niet konnen approbeeren nochte goetvinden konnen, als buyten ordre ende kennisse, ja boven verbot voorgenoemden weesende, soo verclaren haere Achtbaerheeden oock, indien de Eerwaardige Sinodus daermeede voort wilde gaen, dat sy genes, wat dien aengaende verder geschiet (soo veele haere Achtbaerheeden raect) en sullen gedoogen effect te laeten nemen. Ende opdat in toecommende in de saecken, daarvan de magistraeten de kennisse competeert, niet anders als met haere wetenschap en overstaen en worde gehandelt, dat haere Achtbaerheeden voortaan van mijninge ende voorneemen syn alle weeckelycke kerckelycke vergaederungen, die in hare stadt geschieden, te doen assisteeren bij eenige uyt den haeren, soo als 't selve recht hare Achtbaerheden competeert, ende achtervolgens het exempel ende 't recht by andre steeden ende magistraeten, onze naebuieren, geëxerceert, ende noch laest verstaen is in de Sinode nationale a^o 1619 tot Dordrecht gehouden''.

In dit schrijven plaatst de magistraat zich dus op het standpunt, dat een kerkelyk college geen predikant mag afzetten, dan na hem vooraf volledig ingelicht en van hem hiertoe consent verkregen te hebben. En practisch als burgemeesters van Amsterdam waren, nemen zij een voorzorgsmaatregel dat dit werkelijk zal geschieden door de aankondiging van hun voornemen om voortaan commissarissen-politiek in den amsterdamschen kerkeraad te doen zitting nemen.

Er kwam voor den amsterdamschen magistraat spoedig eene aanleiding om van dit woord een daad te maken. Deze bestond in de weigering van verschillende schutters om den eed te zweren aan hun nieuwen kapitein Jan Klaaszoon Vlooswijk, omdat zij dezen bekenden begunstiger der remonstranten beschouwden als een openbaren vijand der gereformeerde religie en mitsdien van het vader-

land ¹⁾). De amsterdamsche predikant, Cloppenburch, gedeputeerde bij de noordhollandsche synode, was bij deze zaak betrokken, in zooverre hij den ontevreden schutters hulp had verleend, bij het doen van een verzoek aan de afgevaardigden der noord- en zuidhollandsche synode, om van dezen te mogen weten wat hun in dezen te doen stond. De magistraat nu zag in deze beweging eene conspiratie tegen zijn gezag en trad kras op. Cloppenburch durfde dan ook niet in Amsterdam terugkeeren, toen hij hoorde van de straffen, die de weigerende schutters ontvingen. En den 24^{en} Maart 1629 kwam het besluit dat de burgemeesters zich voortaan zouden laten vertegenwoordigen in den kerkeraad.

Zooals zich liet verwachten, verzette zich de kerkeraad hiertegen. Hij wraakte het beroep van den magistraat op de synode van Dordrecht door de opmerking dat deze dit zitting nemen slechts had vergund onder voorwaarde, dat het niet tot het geven van aanstoot zou worden gebruikt, wat nu juist wèl het geval was. De kerkeraad was bereid enkele overheidspersonen tot ouderlingen te kiezen, maar het zitting nemen der stedelijke commissarissen keurde hij beslist af. In zooverre kwam de magistraat hem eenigszins te gemoet, dat hij, hoewel het besluit van 24 Maart handhavende, de uitvoering opschortte.

Helaas! kwam op dat oogenblik de zaak-Smout ²⁾ de wanverhouding tusschen magistraat en kerkeraad verscherpen. De amsterdamsche predikant, Adriaan Smout, die reeds in de zaak-Hanecop en de zaak-Zwart een leidende rol had gespeeld, had op verschillende bid-

¹⁾ In de „Waerachtighe Vertooninge” (bldz. 5 en 6) wordt als reden voor het verbod der remonstrantsche conventikels opgegeven, ten eerste wat het religieuze element betreft, de poging tot verandering der leerstukken omtrent de praedestinatie, de zaligmakende genade van Christus, den vrijen wil, de erfzonde, de rechtvaardigmaking voor God, de zekerheid der zaligheid, en de door hen gewilde onbepaalde vrijheid van profeteeren; ten tweede wat het kerkelijke element betreft, het veroorzaken van scheuring en partijschap in de gereformeerde kerken; het zich niet onderwerpen aan het oordeel der Dordtsche synode, waaronder zij als leeraars der kerk staan; het maken van een soort verbond om afzonderlijke vergaderingen in het leven te roepen, waardoor in de gemeenten voortdurend partijschap en ongerustheid zouden blijven. En ten derde wat het staatkundig element betreft, het provoceeren van verdeeldheid en partijschap in den staat, waardoor de overheden in steden en provincies als vijanden tegenover elkander komen te staan.

²⁾ „Authentyck ende Waerachtich Verhael van 't gundt t'Amsterdam is ghepasseert tusschen de E. E. Heeren Magistraeten Adrianum Smoutium Predicant ende Kerckelycke aldaer nopende Smoutii Predicatie ende de Sessie des Magistraets in de Kercken-raedt.” Daer in men siet onder anderen hoe Eerbiedich en Redelick, Heusch ende Beleefdlick deses tydts Kerckelicke hare Overheden bejeghenen. 1630. Vgl. ook J. C. Verhoeff: Stemmen v. Waarheid en Vrede 1883.

dagen zich van den preekstoel scherp over den magistraat uitgelaten. Doch op 1 Augustus 1629 had hij in de oude kerk op eene wijze gesproken, die ten gevolge had, dat hij op het stadhuis werd ontboden. Zoo weinig indruk maakte echter de vermaning der burgemeesters op Smout, dat hij het in een preek van 21 November 1629 nog erger maakte. Wederom op het stadhuis ontboden, bleek hij wederom niet gezind burgemeesters voldoening te geven, daar hij omtrent zijn preek niets zeggen noch deze overgeven wilde zonder bewilliging van den kerkeraad. Het gold hier naar zijne meening eene kerkelijke zaak. De magistraat wachtte nu af, wat de kerkeraad zou doen. Doch deze liet niets van zich hooren en onderwijl ging Smout voort met zijne philippica's tegen de overheid. Hieraan nu maakten burgemeesters op 7 Januari 1630 voor goed een einde door Smout te bevelen den volgenden dag vóór zonsondergang de stad te verlaten. Deze vertrok nog dienzelfden nacht. Reeds den volgenden dag verwoegden zich namens den kerkeraad vier predikanten en twee ouderlingen bij de burgemeesters, tegenover wie zij niet alleen harde woorden spraken, maar ook eenigermate dreigend optraden. Burgemeesters antwoordden hierop, dat „zo men hen vervaard dagt te maaken, men zig jammerlijk bedroogen zou vinden”. En zij voegden de daad bij het woord. Want kort daarop verscheen de wethouderschap in vollen getale in den kerkeraad. En, ofschoon de kerkeraad daarover den volgenden dag zijn beklag bij de burgemeesters indiende, en uitstel van het zitting nemen vroeg tot op de aanstaande noordhollandsche synode, hielden zij voet bij stuk. Alleen verklaarden zij zich bereid „de sake uyt te stellen tot sulcken bequamen tyt als men onderlingh soude goet vinden, als wanneer de selve sonder swaricheyt int werck ghestelt soude mogen worden”.

Intusschen ging ook de vergadering van de staten van Holland zich met deze amsterdamsche onlusten inlaten. Enkele leden wilden een provinciale synode over de zaak-Smout, over die der remonstrantsche conventikels en die van het zitting nemen in den kerkeraad laten beslissen. Maar de amsterdamsche vroedschap verklaarde met nadruk daarin nooit te zullen bewilligen. Na velerlei discussies bracht prins Frederik Hendrik eindelijk een voorstel ter tafel, dat algemeene instemming vond. Burgemeesters en regeerders der stad Amsterdam zouden nog een jaar lang wachten met het zitting nemen in den kerkeraad en Smout zou niet meer in Amsterdam mogen komen, doch traktement genieten en overal beroepbaar zijn.

Hiermede scheen de moeilijkheid uit den weg te zijn geruimd. Doch wie zóó dacht, had gerekend buiten den kerkeraad en de noordhollandsche synode van Maart 1631 te Enkhuizen. Deze laatste wenschte het zitting nemen van commissarissen-politiek in den kerkeraad te zien uitgesteld, onder toezegging van dezen laatsten dat jaarlijks uit de wethouders enkele personen, die lid van de kerk zijn, tot ouderlingen zouden worden gekozen. Wat Smout betreft, wilde de synode, dat deze, hoewel hij vrijwillig buiten Amsterdam

bleef, toch als amsterdamsch predikant zou beschouwd worden, totdat hij een ander beroep zou hebben aangenomen. En eindelijk verlangde zij dat de amsterdamsche wethouderschap voortaan niet meer over de preeken der predikanten zou oordeelen „zonder voorafgaand kerkelijk oordeel”. Een afschrift van het besluit, waarin deze drie eischen voorkwamen, werd aan de statenvergadering toegezonden. Deze laatste ging hierop echter niet in, maar bevestigde de vroegere uitspraak van den prins.

Eerst hield de synode daartegenover nog haar standpunt vol ¹⁾. Zij bleef het zitting nemen afkeuren en beriep zich daarbij op het feit, dat in de synoden van 1571, 1574, 1578 en 1581 daarvan nooit iets was vermeld; dat in die van 1586, slechts ter wille van Leicester, een concessie in die richting was gedaan; en dat de kerkorde van Dordrecht wél onderzocht, maar niet nauwkeurig herzien was. „Zij was niet punctelijk geresumeerd, maar alleen waren hare Artikelen geëxamineerd, voor zooverre gravamina bij de betrekkelijke Provinciale Synoden waren uitgeschreven”. Ook voerde de synode aan, dat de twee laatstgenoemde kerkorden noch door de staten waren bekrachtigd noch in allen deele overal werden nageleefd. Eindelijk betoogde zij, dat de staten zoowel in 1579 als nog in 1624 hadden goedgevonden, dat alles zou blijven „bij 't gebruik, welk, tot hertoe, in elke Classe, gevolgd was”. Om al die redenen weigerde men beleefd de nieuwigheid van het zittingnemen te accepteren. En met nadruk vermaande de synode de predikanten en ouderlingen van Amsterdam zich aan het synodaal besluit te houden, terwijl, wanneer zij dientengevolge moeilijkheden ondervonden, zij zich, op nader advies van de bijzondere classes, op de gedeputeerden der synode en op de synode zelf konden beroepen.

Zelfs nam zij ten aanzien van de zaak-Smout een nog krasser standpunt in dan zij eerst ingenomen had. Zij schoof namelijk de principieele stelling naar voren dat predikanten, op grond van hun preeken, alleen door kerkelijke personen konden beoordeeld, en gelijk zij kerkelijk aangenomen waren, ook alleen kerkelijk konden afgezet worden. Zij beriep zich daarbij op eene resolutie van de staten van 30 Mei 1579, waarbij was verklaard, dat men in het aannemen en afzetten van predikanten geen nieuwigheid zou toelaten. De synode wilde dan ook dat Smout in zijn dienst zou worden hersteld, totdat over zijn preeken in een wettige kerke-raadsvergadering geoordeeld zou zijn en zijne schuld, volgens Gods Woord, gebleken was.

Het nader besluit der synode, waarin dit alles stond, werd den 1^{en} April 1631 aan den pensionaris van Dordrecht, Jacob Cats, overhandigd, omdat deze provisioneel de plaats in de staten innam van den pas overleden raadpensionaris Anthonie Duyck. Cats gaf het terstond in handen van de amsterdamsche afgevaardigden,

¹⁾ Zie G. J. Vos Azn. : „Amstel's kerkelijk leven.

die tegenover het standpunt der synode het hunne plaatsten. Zij wezen er op dat het zitting nemen van den magistraat geen nieuwigheid was, maar in verschillende steden bestond ¹⁾; dat het recht hiertoe den magistraten toekwam en ipso jure Magistratus en als custodes utriusque tabulae, volgens de duidelijke erkenning van de nationale synoden sinds 1586 en artikel 37 der dordtsche kerkorde van 1618 en 1619. De amsterdamsche heeren ontkenden bovendien het recht der *provinciale* synode om zulk een punt, dat in de *nationale* synode was afgehandeld, opnieuw aan de orde te stellen.

Op het hoofdpunt, namelijk dat de kerk zich in 1586 zelf dezen strop om den hals had gehaald, stonden de amsterdammers sterk. De synode had dan ook bij de staten weinig succes, al diende zij zoowel in Juli als November 1631 nog verzoeken bij dit college in. Het wijzigde zijn eenmaal ingenomen standpunt niet. En de amsterdamsche kerkeraad boog langzaam het hoofd.

Op het einde van 1631 herinnerden de burgemeesters de vroedschap er aan, dat de termijn in de uitspraak van den prins, voor het uitstel van het zitting nemen, gesteld, was verstreken, en dat derhalve de sessie eerstdaags moest plaats hebben. De vroedschap gaf hun daarop machtiging tot uitvoering van het genomen besluit over te gaan. Toen nu de kerkeraad zag, dat verdere tegenstand vruchteloos zou zijn, gaf hij zijn principieel verzet op en sloot hij met burgemeesters eene overeenkomst, die men een pleister op de wond van het zitting nemen zou kunnen noemen. Dit zou namelijk niet als straf worden beschouwd. Het zou plaats hebben met kennis en advies van de gedeputeerden der synode en der bijzondere classen van Noord-Holland. Ook zouden daardoor de gemeene kerken onder de synoden van Holland en West-Friesland niet worden benadeeld. Dit alles diende natuurlijk om, met het oog op de concessie, die de amsterdamsche kerkeraad had gedaan aan de burgemeesters, eenigszins gedekt te zijn tegenover de noordhollandsche synode, die de zaak zoo hoog had opgezet. Verder zouden de burgemeesters altijd één of twee lidmaten der gemeente machtigen om in den kerkeraad adviezen te geven overeenkomstig de kerkorde, zonder dat zij eene beslissende stem hadden. Eindelijk zou door dit zitting nemen de kerk van Amsterdam in hare bestaande rechten niet worden verkort.

Den 19^{en} Maart 1632 verwierf de kerkeraad op zijn verzoek goedkeuring dezer overeenkomst van de staten en den prins „behoudens het regt der Edeien en Steden om zitting te neemen in de Kerkeraden en de verklaring der stad Amsterdam, dat zij, tot het verrigtte, geene goedkeuring behoefde”. Feitelijk had de magistraat dus gezegevierd.

Wél was de pil verzacht door toezeggingen als deze, dat het zitting nemen niet als straf moest worden beschouwd, of dat de magi-

¹⁾ Zij dachten hierbij aan steden als Leiden, Delft, Enkhuizen.

straatspersonen wèl een deliberatieve doch geen decisieve stem zouden hebben, doch van 6 Mei 1632 af namen de gecommitteerden door de burgemeesters voor goed hunne plaats in den amsterdamschen kerkeraad in. En dit geschiedde onder de schoone verklaring dat de bedoeling hiervan geen andere was dan „om alle goede correspondentie en vrede te houden, de ware gereformeerde religie te handhaven en de Kerk in alle goede rust en vrede in de toekomst te behouden”. De eersten, die in 1632 van wege het wethouderschap zitting in den kerkeraad namen, waren Geurt Dirksz. van Beuningen, burgemeester, en Andries Bicker, oud-burgemeester. In het jaar 1639 werden de oud-schepenen Cornelis Bicker en Reinier Reaal met die taak belast. Slechts enkele jaren nog duurde dat geregeld zittingnemen voort. De laatsten waren Cornelis van Dronckelaar en Antoni Oetgens van Waveren. Doch ook toen dit geregeld zittingnemen een einde had genomen, bleven er toch altijd uit de burgemeesters twee commissarissen-politiek, die voor eerstgenoemden de kerkelijke zaken behandelden. Vooral bij het beroepen van een predikant deed zich hun invloed gelden. Terwijl in andere steden het recht om handopening te verleenen en om het gedane beroep goed of af te keuren in handen was van schout, burgemeesters en schepenen, berustte het in Amsterdam bij de burgemeesters alleen, wien ook het geheele politieke bestuur der stad toekwam. Zoolang de commissarissen-politiek geregeld de kerkeraadvergaderingen bezochten, behandelden dezen alles voor hunne lastgevers. Wanneer dat echter eens niet het geval was, trok gewoonlijk de president van den kerkeraad met een ouderling naar het stadhuis om dáár de zaken te bespreken. Zij vroegen dan dáár de handopening, die in den regel terstond werd verleend, soms vergezeld van een of anderen wenk ten aanzien van den te beroepen leeraar. Als de verkiezing had plaats gehad, werden de burgemeesters daarvan terstond in kennis gesteld. In geval de commissarissen-politiek daarbij tegenwoordig waren geweest, hadden dezen er gewoonlijk wèl voor gezorgd, dat een predikant, dien de overheid niet begeerde, niet werd gekozen en liepen de zaken van overheidswege verder goed af. Maar zoo zij afwezig geweest waren, was de uitslag dikwijls twijfelachtig. Waren burgemeesters niet genegen het beroep goed te keuren, dan ontboden zij de commissie uit den kerkeraad op het stadhuis en deelden zij hun hunne beslissing mede. De kerkeraad moest dan, indien deze ongunstig was, de geheele beroepszaak opnieuw beginnen, zelfs opnieuw handopening vragen. En zelfs wanneer zij gezind zijn tot goedkeuring van het beroep, gingen zij, althans in latere tijden, daartoe niet over dan wanneer zij vooraf wisten, dat de beroepen leeraar het beroep zou aannemen. De beroepene werd dan, op kosten van de burgerlijke gemeente zijner tegenwoordige standplaats, van de kerkelijke gemeente losgemaakt en op een brief van burgemeesters en wethouders ontslagen. Zoolang dit niet was geschied, kon hij zijne nieuwe gemeente niet gaan dienen.

De benoeming van ziekenbezoekers of ziekentroosters voor leden der gereformeerde kerk hielden de burgemeesters geheel aan zich. Deze personen, in gewone tijden negen in getal, hadden elk hun wijk en konden ten behoeve der zieken aldaar worden ontboden. Ook waren zij verplicht de ter dood veroordeelden in de gevangenis te bezoeken en bij hunne terechtstelling geestelijk bij te staan. Welnu, de kerkeraad, die ook wél invloed op de benoeming dezer personen wilde hebben, stuitte steeds op den onwil van den magistraat. Een eigenaardig staaltje daarvan deed zich in 1655 voor. Toen de overheid, gedurende de pest, drie ziekentroosters als noodhulpen had aangesteld, en den commissaris-politiek, den heer Cornelis van Dronckelaar, had gelast de namen en woonplaatsen dier nieuwe ziekentroosters aan den kerkeraad, volgens een opgesteld biljet, bekend te maken om van den preekstoel te worden afgekondigd, had Ds. Wittewrongel op dat biljet de woorden bijgeschreven: „nae communicatie van den eerwaardigen kerckenraedt”. De burgemeesters waren hierover zoo ontstemd, dat zij het biljet terug verlangden en een ander lieten drukken. Tevens kreeg de heer van Dronckelaar den last voortaan nauwlettender op dergelijke zaken toe te zien. Wél een bewijs hoe weinig zij genegen waren den teugel, ook maar eenigszins, te laten vieren ¹⁾.

Hun eerbied voor het predikantsambt toonden burgemeesters echter ook op verschillende wijzen. Zoo worden de predikanten jaarlijks, met schepenen en tesoriers, bij hen ter maaltijd genoodigd. De schout zit dan, als hij ook kwam, bovenaan; aan weerszijden van hem zaten de burgemeesters, en nevens dezen aan beide kanten schepenen, tesoriers, commissarissen-politiek en predikanten door elkander „Is gewoonelyck een vroolycke maeltijt en geeven de heeren aen de predicanten al het banquet meede voor haer vrouwen en kindren”. Verder ontvingen ook de predikanten op nationale feestdagen wijn en teertonnen ten geschenke. Ook werden sinds Mei 1668 voor de gedeputeerden uit den kerkeraad bij de burgemeesters, stoelen op het stadhuis gezet, als teeken van bijzondere onderschei-

¹⁾ Wij vinden nog een merkwaardig bewijs van den grooten invloed in kerkelijke zaken van burgemeesters van Amsterdam in wat Bontemantel ons verhaalt van het volgend geval. Iemand in de gemeente was gehuwd met eene vrouw, lidmaat der gemeente, met wier zuster hij vroeger in ontucht geleefd had. De kerkeraad had daarop geweigerd de vrouw, die met dien man was getrouwd, tot het avondmaal toe te laten. Burgemeesters waren hiertegen opgekomen, waarop de kerkeraad uitvoerig rekenschap had gegeven van zijn standpunt en dit op bijbelsche, juridische en kerkrechtelijke gronden had verdedigd. En hoe eindigde nu dit conflict in 1655? Bontemantel schrijft: „De kerkeradet heeft, nae veel sportling, de vrouw tot het Avontmael geadmittleert.” De krachtige oppositie van Ds. Petrus Wittewrongel, sinds 1638 predikant te Amsterdam, had evenmin als die van den kerkeraad iets gebaat (Bontemantel t. a. p. bldz. CXXI).

ding. Doch al was in dit alles iets dat het aanzien der predikanten in de schatting van het algemeen verhoogde, inderdaad waren zij en was de kerk geknecht.

Zoo bleef de toestand vrijwel voortduren tot het einde der 18de eeuw. Nieuwe onlusten kwamen niet meer voor. Langzamerhand bezochten geen commissarissen namens den magistraat de kerkeradsvergaderingen meer, doch zijn invloed op de beroepingen bleef. De kerkeradscommissie deed de zaken op het stadhuis af en boog dáár gewoonlijk voor den wil der heeren. Alleen de strijd tusschen voetianen en coccejanen in 1661 en 1676 rakelde voor een oogenblik het oude twistvuur op, doch werd gestuit door een compromis, dat magistraat en kerkeraad in het begin van 1677 met elkander sloten. De oude begeerte van 1631 om in goede harmonie te blijven, was kennelijk levendig gebleven. Samen besloten zij in 1677 de eenheid van en den vrede in de kerk te bewaren op de volgende zes voorwaarden: 1. dat men zou blijven bij de rechtzinnige waarheid en zou erkennen dat er geen hoofdverschil was onder de broeders, die ook zooveel mogelijk hetzelfde zouden preeken; 2. dat men zich zou hoeden voor alles wat den vrede kon storen en elkander niet zou verdacht maken; 3. dat men de verschilpunten niet van zooveel gewicht zou achten, dat men zonder deze het evangelie der zaligheid niet zou kunnen verkondigen; 4. dat men in preeken en op de catechisatie geen onschriftuurlijke spreekwijzen en gezegden zou gebruiken, die den grondslag der leer niet betroffen en licht misnoegen konden opwekken; 5. dat men bij het beroepen van predikanten zou uitzien naar gematigde en vredelievende mannen, zonder te letten op de academie, waar zij hadden gestudeerd; 6. dat men hen, die het met dit alles niet eens waren, eerst broederlijk zou vermanen om alle verwijdering te voorkomen.

Mooier kon het niet. En om dezen broederlijken geest als het ware te bevestigen, zou men deze voorwaarden aan iederen nieuwen predikant bij zijn zittingnemen in den kerkeraad voorlezen. Ditzelfde moest jaarlijks bij het vernieuwen van den kerkeraad geschieden.

Ter wille van de eenheid in de leer, had de kerk het juk van de inmenging van den magistraat op zich genomen. Ook werkte deze voortdurend om de verschillende schakeeringen, die op het gebied der leer nog steeds in de kerk bestonden, met elkander te verzoenen. En dit laatste gelukte hem dikwijls wonderwel.

En wat de remonstranten betreft, dezen waren getreden in het gilde van de andere dissenters. Van vervolging was geen sprake meer. Zonder merkbare schokken was de politiek van Maurits te hunnen opzichte op zijde gezet door Frederik Hendrik. En dit feitelijk niet alleen in Amsterdam, maar in geheel de Republiek.

Een merkwaardig voorbeeld van den vredelievenden invloed van prins Frederik Hendrik in kerkelijke zaken levert vooral de geschiedenis der verwickelingen in Gouda gedurende de jaren 1635—1638.

Ten gevolge van allerlei geschillen tusschen magistraat en kerkeraad, en kerkeraadsliden onderling, was er aldaar sinds 1634 weinig van geregeld beroepswerk terecht gekomen en stond in 1635 Ds. Isaac Abbama er alleen. Deze viel echter geenszins in den smaak der plaatselijke overheid. Dit ging op een gegeven oogenblik zelfs zoover, dat zij hem alle kerkelijke werkzaamheden verbood en hij zelfs in kerkeraadvergaderingen niet meer mocht verschijnen. Ook de kerkeraad mocht niet voortgaan met de bevestiging van een diaken, hoewel deze, volgens den gewonen kerkelijken weg, met advies van gedeputeerden der synode, als plaatsvervanger van een overleden armverzorger was aangewezen. Bovendien werden vijf kerkeraadsliden door den magistraat geschorst. Ja, hij ging nog verder en verbood den predikanten uit de classis preekbeurten te Gouda waar te nemen, hoewel die gemeente op dat oogenblik geheel zonder dienstdoende voorgangers was. Zelfs ruimde hij geheel willekeurigheid den preekstoel in aan een zekeren „Ds. Balaeus, ghewesene Predicant inder Mosco, die syne Attestatie noyt hadde verthoont ende Daesdonck, zijnde een Proponent en over sulcx niet behoorlycken gequalificeert, veel weyniger wettelijk gheroupen ofte gesonden zijnde”. En toen de gedeputeerden der synode en der classis hiertegen protesteerden, werd hun kort en goed verboden eenige vergadering binnen de stad te houden en verder iets omtrent de kerk in Gouda te bepalen. De kerkekamer en de kerkdeuren werden voor hen gesloten. En om het heft geheel in zijn handen te houden, werden door den magistraat de door de classis geschorste kerkeraadsliden gehandhaafd.

In dezen stand van zaken bleef er voor de gedeputeerden van de synode en de classis slechts één uitweg open. Deze bestond in het inroepen van de hulp van de staten „zijnde hare competente wettelijke Souvereine Overheden”. De staten schenen echter weinig genegen om hunne handen in dit wespennest te steken. Zij begonnen zeer te dralen met het nemen eener beslissing, niettegenstaande gedeputeerden zich herhaalde malen persoonlijk en schriftelijk tot hen richtten. En toen zij zich eindelijk wél uitspreken moesten, legden zij de zaak tot afdoening in de handen van den prins, nadat zij deze zeer vage besluiten hadden genomen. 1. dat de autoriteit van den goudschen magistraat onaangetast zou blijven; 2. dat de kerk haar recht en haar orde zou behouden; en 3. dat bovenal de rust in die stad zou moeten bewaard blijven. Men liet den prins feitelijk alleen den knoop ontwarren.

En deze kweet zich van die taak op zeer deugdelyke wijze. Hij begon verschillende personen te hooren, namelijk enkele leden van de hoven van justitie, de gedeputeerden van de synode en de classis, de leden van den goudschen kerkeraad en gedeputeerden van den goudschen magistraat. Tevens bestudeerde hij de gewisselde stukken. Nadat een en ander was geschied, verklaarde hij aller eerst „dat alle suspensien, interdictien ende departementen ter

saecke van de voorsz. Kerckelycke differenten gheresen van nu af sullen doot ende teniet zyn, ende alles, weder omme gestelt werden in syn voorige staet". Dit besluit hield in dat de geschorste kerkeraadsliden weder in hun ambt zouden hersteld worden. Nadat dan de kerkeraadsliden op gewoon-kerkelijke wijze met elkander zouden zijn verzoend, mocht met de beroeping van „drie vreedzame en Godvruchtighe Predicanten" worden begonnen. Ds. Abbama mocht slechts predicant te Gouda blijven, zoolang de vacatures niet vervuld waren, maar in elk geval moest hij binnen twee maanden zijn ontslag vragen. Hij zou echter zijn traktement behouden, totdat hij een ander beroep ontving. Daarbij was de voor hem gunstige bepaling opgenomen dat wanneer hij op zijne nieuwe standplaats minder kreeg dan hij te Gouda genoot, hem dit uit de goudsche kas zou vergoed worden. Verder zou van wege de kerk de censuur worden opgeheven, die zij had uitgeoefend over de predikanten, welke de goudsche magistraat had laten optreden, toen zij tijdens de vacaturen het preeken aan predikanten uit de classis had verboden.

Zoo werd de vrede, gelijk meermalen, door Oranje's toedoen hersteld. Maar zooals ook veeltijds geschiedde, werd de predikant het slachtoffer. In zooverre won de magistraat het pleit. Een kerkelijk man gaf echter aan den afloop der zaak den schijn alsof het recht en de vrijheid der kerk in geen enkel opzicht waren aangetast, door de volgende beweringen ¹⁾: 1. dat de verzoening der kerkeraadsliden en de bevrediging aan de geschorsten gegeven, plaats had gehad op zuiver kerkelijke wijze in een der kerkekamers van 's-Gravenhage, door bemiddeling van den prins en ten overstaan van gedeputeerden van synode en classis, conform de acte, die van den preekstoel was afgekondigd; 2. dat de beroeping der drie predikanten ook zuiver kerkelijk had plaats gehad door den vroegeren kerkeraad, daartoe speciaal in 's Gravenhage beschreven, ook ten overstaan van gedeputeerden van synode en classis; 3. dat de demissie van Ds. Abbama naar kerkelijke orde is geschied door kerkeraad en classis; 4. dat de schorsing en het preekverbod van degenen, die de vroedschap had laten preeken, geen einde zouden nemen dan nadat zij aan de classis voldoening hadden gegeven, volgens de acte, die van den preekstoel was afgekondigd. Men kan zeggen dat deze geheele redeneering een doekje voor het bloeden was en er alleen uit bleek dat de kerkelijken te Gouda tamelijk wel in het ongelijk gesteld waren. Doch in elk geval wordt hieruit duidelijk, hoezeer de kerkelijken geneigd waren inmenging der overheid toe te laten, wanneer de zaken — en dit was altijd weder het teere punt — slechts op kerkelijke wijze konden worden behandeld. Doch — hoe dit zij — de macht van Frederik Hendrik

¹⁾ Summiere ontdekkinge van de voornaemste oorsaecke der twisten en oneenigheden ontstaen binnen der Stede van der Goude, over en omtrent 't beroep en der Predicanten aldaer (bldz. 8).

om in den strijd tusschen magistraat en kerkeraad verzoenend op te treden, kwam te Gouda evenals te Amsterdam schitterend uit.

Wèl hield de stadhouder zich daarbij aan hetgeen zich historisch had ontwikkeld. Hij dacht er niet aan de zuilen van het kerkelijk gebouw, die te Dordrecht waren vastgezet, aan te tasten of te verzwakken. Zelfs vloede hem eenmaal de erkenning van de lippen, dat het goed was dat men de conventikelen der remonstranten had geweerd, maar practisch was hij er steeds op uit om aan te sporen tot verdraagzaamheid en gematigdheid, ten gevolge waarvan de remonstranten langzamerhand vrijheid van godsdienstoefening zouden kunnen verkrijgen, en de verhouding tusschen magistraten en kerkeraden zou verbeteren. Maar de zoon van Willem I en van Louise de Coligny, die zich op religieus gebied een geesteskind dier ouders getoond heeft, volgde te dezen opzichte tevens een politiek, die de positie van de overheid *tegenover* de kerk en die van de remonstranten *naast* de kerk zeer versterkt heeft.

Intusschen bleef de kerk nauwlettend waken voor de handhaving der zuivere leer. In 1627 arresteerden de synoden van Zuid- en Noord-Holland de volgende acte van onderteekening voor de bedienaren des Woords: „Wij ondergeschreeven Dienaaren des Godlijken Woords, ressorteerende onder de Classe van N.N., beloven mits deezen, dat wij in alle manieren zullen handhouden de Canones Synodi Nationalis A°. 1619, tot Dordrecht gearresteert, en ons nooit en zullen inlaaten om met iemand in het particulier, het zij Kerkelijke ofte Politicque Persoonen, zonder weeten ofte consent des voorsz. Classis van eenig concept ofte wet van moderatie ofte accommodatie met de Remonstranten aan te gaan, te spreken of te adviseeren, in prejudicie van voorsz. Synodale Canones en Besluiten, op poene dat de voorsz. Classis zal vermoogen dengeenen die daar tegen bevonden zal worden gedaan te hebben, te censureeren naar gelegentheid van zaaken, ook tot suspensie en deportement toe, welke censure wij Ondergeschreevene ons elk hoofd voor hoofd vrijwillig onderwerpen. Op de noordhollandsche synode van 1632 werd de zinsnede in de acte van onderteekening voor proponenten, toegelaten tot de openbare predicatiën: „Wij beloven derhalven, dat wij tegen dezelve Leere noch opentlijk noch in het bijzonder, noch directelijk noch indirectelijk, niet zullen leeren noch voorstaan”, aangevuld met deze woorden: „noch met iemand in het particulier tot moderatie of accommodatie met de Remonstranten over hunne vijf Artikelen, in prejudicie van de voorsz. Synodale besluiten spreken nochte handelen zullen.”

Trachtte zij zelf op deze wijze in eigen kring te waken tegen onzuiverheid der leer en was zij bovendien ongetwijfeld het gevaar ontkomen, dat de overheid haar eene leer oplegde, die zij naar hare belijdenis niet kon aannemen, verder had zij weinig van de overheid te verwachten. Niet alleen kwamen er geen nieuwe plakaten en

verslapt de uitvoering der oude, maar ook gingen de staten voort de kerk den druk van hun gezag te doen gevoelen. De synode van Dordt vormt in zooverre geen keerpunt in de geschiedenis van de verhouding van overheid en kerk.

Het sprekendst komt dit in de houding der staten met betrekking tot de door de kerk gevraagde goedkeuring van de kerkorde. De staten-generaal hebben aan dezen wensch der dordtsche synode nooit voldaan. De tegenkanting van Friesland en Zeeland was daarvoor te groot. Maar zelfs van de andere provincies heeft alleen Overijssel de kerkorde den 13^{en} Juli 1619 zonder eenig bepaald voorbehoud goedgekeurd, hoewel nog met de clause „voor soo veele deselve niet teghens die Privilegien ende gherechticheden van de selve Provintie in 't Generael, ende van de Leden ofte Particulieren vandien is strijdende”¹⁾. Gelderland deed het den 21^{en} Juli 1620, na in de artikelen 11, 13 en 41 veranderingen te hebben aangebracht en dan nog „alles bij provisie ter tijdt ende totdat anders over deselve Kercken-Ordeninghe bij de samentliche Vnieerde Provintien off bij ons naeder ende speciaelder gheordonneert syn sal, oock mede ongekrencket dezer Landtschaps-resolutie voor dezen opt stuck ende beleyt der Kercken ghenomen”²⁾, Utrecht was er den 6^{en} Augustus 1619 toe overgegaan, nadat

¹⁾ Zie: F. L. Rutgers: de Geldigheid v. d. Oude Kerkenordening der Ned. Ger. kerken Wormser 1890 bldz. 77. Het extract uit het register van de staten van Overijssel, van 13 Juli 1619, dat hierop doelt, luidt: „Is ghelesen de Kercken-ordeninge op ten Synode Nationael tot Dordrecht beraemt, ende is naer examinatie goet ghevonden ende gheresolveert, dat de ghedeputeerden deser Landtschap ter vergaderinge van de Heeren Staten Generaal residerende, uyt naemen der selver Landtschap, sullen moghen verklaren, dat inde Provintie van Over-IJssel de voorsz. Kercken-ordeninge geobserveert sal worden, voor zoo veele de selve niet teghens die Privilegien ende gherechticheden van de selve Provintie in 't Generael, ende van de Leden of te Particulieren van dien is strijdende.”

²⁾ De veranderingen, die Gelderland wenschte, waren de volgende:

Art. 11 van de dordtsche kerkorde:

„Aan de ander sijde sal de kerkenraad, als presenteerende de Gemeente, ook gehouden sijn *haare Dienaars van behoorlijk onderhoud te verzorgen* en sonder kennisse en oordeel der Classis niet te verlaaten, dewelke ook bij gebrek van onderhoud, sal oordeelen of de voorschreven Dienaars te verzetten sijn, of niet.”

aldus te lezen:

„Aan de ander sijde sal de kerkenraad, als presenteerende de Gemeente, ook gehouden sijn *te bevorderen dat hare Dienaars met behoorlijk onderhoudt mogen voorzien worden*, en sonder kennisse en oordeel der Classis niet te verlaaten, dewelke ook bij gebrek van onderhoud, sal oordeelen of de voorschreven Dienaars te verzetten sijn, of niet.”

het omtrent de artikelen 4, 5 en 22 eene nadere verklaring gevraagd en van Bogerman en enkelen zijner medegecommitteerden deze in bevredigenden zin verkregen had ¹⁾. Van de overige provinciën

Art. 13 van de dordtsche kerkorde:

„Zo het geschied dat eenige Dienaars door ouderdom, ziekte of anderzins onbekwaam worden tot oeffeninge haares Dienstes, soo sullen sij nogtans des niet te min de eere en den naame eens Dienaars behouden, en van de Kerke, die zij gedient hebben, eerlijk in haaren nooddruft (*gelijk ook de Weduwen en Weezen der Dienaaren in 't gemeen*) verzorgt worden.”

aldus te lezen :

„Zo het geschied dat eenige Dienaars door ouderdom, ziekte of anderzins onbekwaam worden tot oeffeninge haares Dienstes, soo sullen sij nogtans des niet te min de eere en den naame eens Dienaars behouden, en van de Kerke, die zij gedient hebben, eerlijk in haaren nooddruft verzorgt worden.”

Art. 41 van de dordtsche kerkorde :

Dit artikel blijft, zooals het luidt, doch krijgt de volgende aanvulling :

aldus te lezen :

De classen sullen met consent van d'Overheit en respective Quartieren op der selver goedvinden tweemaal 's jaars moogen vergaderen, en niet tot meerderen tijdt, ten waere de noodt van de kerken en respective Quartieren zulks quam te vereischen, ende voorgeschreven Overheit ende Gedeputeerden der Quartieren voorgedraegen sijnde, haar consent daer over verkregen worde.”

¹⁾ Utrecht vroeg omtrent artikel 4 „hoe verre men verstaat te sullen strekken, de correspondentie met de Chr. Overheyt, in 't verkiezen van de Dienaren des Woords. Ende of de examinatie derselver niet en dient te geschieden, ten overstaan van eenige Gecommitteerden van de respective Overheyd, wesende Lidmaaten van de Gemeynte”. Bogerman en zijne medegecommitteerden gaven hierop het volgende antwoord : 1. wanneer der een of meer Predikanten in eenige Kerken gebreken, soo sal den Kerken-raad 't selve haere Christelyke Overheyd te kennen geven, om deselve van den nood der Kerke te berigten en met haar consent na een bequaam persoon of personen uyt te sien : 2. wanneer den Kerken-raad op een of meer personen haare oogen geslagen heeft, soo sullen sy deselve haar Ed. Overheyd bekend maken, om te verneemen ofte haar Ed. ietwat hebben, waaromme deselve personen in dese Kerke niet stigtelyk soude kunnen dienen, ende soo de Overheyd tegens die personen niets wettelijks en heeft, soo sal den Kerckenraad tot de verkiezinge voortvaren, ende, na de gedaane verkiesing, versoeken de approbatie van de Overheyd. 3. Soo wanneer de gaven syn te hooren, of de bescheijdingen syn te doen, tot voltrekking van de beroeping, soo sal de Overheyd hare Gedeputeerden moogen voegen bij de Gedeputeerden der Kerke, soo het haar gelieft.

Op de vraag wat de woorden „voor soo veel het selve stichtelyk kan

heeft geen enkele de dordtsche kerkorde aangenomen ¹⁾. Groningen hield zich aan hare twee bestaande kerkorden; de ééne door „Borgemeesteren ende Raedt der Stadt Groningen” vastgesteld voor de stad en haar rechtsgebied, en door den stadhouder Willem Lodewijk den 16^{en} September 1594 geaprobeerd; de andere door denzelfden stadhouder met de gedeputeerden van de stad en ommelanden voor laatstgenoemde vastgesteld op 27 Februari 1595. En al kwamen zij in hoofdzaak met de dordtsche kerkorde overeen, zoo bleek uit de aanvankelijke huivering der predikanten om haar te onderteekenen, dat ook hier de overheid maar al te zeer voor de handhaving van haar gezag gezorgd had. In Drente werd den 13^{en} Februari 1638 een nieuwe redactie door de staten vastgesteld en den 8^{en} December van hetzelfde jaar door Drost en gede-

worden gebruykt sonder nadeel van Gods kerk” in art. 5 beteekenen, luidde het antwoord: „De meyninge des Synodus nationalis is geensints om met deese woorden iemand hij sij wie hij sij, in syn deugdelijk recht van presentatie te verkorten, maar wel het rechte gebruyk van dien aan te wysen, te weten, dat het moet gebruykt worden, met stigtinge, dat is, dat er gepresenteert worde persona habilis, daar van de Classis moet oordeelen, dat de Kerke blijve bij haar recht van verkiezing en wettelijke repudiatie, ook na het oordeel der Classis, en dat de presentatie geschiede binnen den tijd van ses weken, nadat de plaatse vacant geworden is, of dat anders de Kercke sal gerechtigd syn om selve uyt te sien na een bequaam persoon. Dat den Patroon een Pastoor versorge van een eerlijk tractement en voorts sig voege na de Kerken-ordening”.

En eindelijk luidde op de vraag „of (met het oog op art. 22) het verkiezen der ouderlingen en Diaconen niet in 't geheel en sal geschieden bij den Kerkenraad, en of het, ten regarde van de stad Utrecht, niet en soude goed syn, in deselve verkiesinge te gedenken op gequalificeerde Lidmaten, van de Collegien der Heeren Staten en Vroedschap der stad Utrecht, en van de Hove van Utrecht; mitsgaders ten opzien van de andere steden, op Lidmaten uyt de Magistraat, ende van de platte Landen op de respective Ambachts. Heeren, en die van den Gerechte, wesende Lidmaten van de Gemeynthe als vooren,” het antwoord: „Wij verstaan dat alhoewel de Kerckenordening daar van alternative spreekt, het evenwel in dese Provincie best sal syn dat niet alleen de nominatie, maar ook de verkiesing van het enkel getaal dat bevestigt sal worden, na voorgaande proclamatie, simpelyck bij den Kerken-raad geschiede, gelijk meest in andere Provincien geschied”. En dan komt er verder op de zoeven vermelde vraag of het, ten regarde van de Stadt Utrecht, niet en soude goed syn” enz. het volgende antwoord: „'t Is behoorlijk caeteris paribus ende als de Heeren daer toe vaceren kunnen, gelijk met stigtinge in andere Provincien gedaan word”.

¹⁾ In Groningen, Drente en Zeeland had men bijzondere kerkordeningen, door de overheid vastgesteld. In hoofdzaak kwamen zij met de dordtsche kerkorde overeen. In de twee eerstgenoemde provincies vaardigde de overheid ze zelf uit; in Zeeland was zij afkomstig van de provinciale synode van 1 Febr. 1591: zij werd 17 Mei 1591 door de overheid geaprobeerd.

puteerden uitgevaardigd. Zeeland hield zich aan de kerkorde, die den 1^{en} Februari 1591 op de provinciale synode was vastgesteld en den 17^{en} Mei 1591 door de staten was geaprobeerde. Ook Friesland bleef bij de bestaande kerkorde. Den 3^{en} Juli 1619 namen de drie Landkwartieren Oostergoo, Westergoo, Zevenwolden het besluit om te blijven bij het „vorige gebruyck der Kerckenordeninge, observantien, regten en privilegien, alhier te Lande voor desen uit gebruyck geweest synde”. Daartegenover approbeerden de steden, bij resolutie van 10 Augustus 1622 de dordtsche kerkorde. Practisch had dit echter zoo goed als geen beteekenis, omdat den 30^{en} November 1643 eene resolutie door de staten, ook geteekend door de Volmachten van de steden, werd uitgegeven, waarin, in navolging van een besluit van 10 Juli 1622 aan alle dienaren des Woords verboden werd „d'gemelte Kercke ordre (d.i. de dordtsche) in enige Synodale ofte Classicale vergaderinge voor te stellen, te onderleggen, deur te dringhen ofte in train te brengen, bij poene, dat soedanige Voorstellers ofte Machinateurs voor Pertubateurs van de gemeene ruste gehouden ende daer over nae exigentie van saecken gestraft sullen worden”. En wat eindelijk de staten van Holland aangaat, door deze werd de kwestie der goedkeuring met de grootste omzichtigheid behandeld ¹⁾. Eerst benoemde men eene commissie met de opdracht, naar aanleiding van verschillende opmerkingen, een rapport samen te stellen met advies wat men doen zou. Toen dit gunstig voor de goedkeuring luidde, nadat Bogerman de commissie bevredigd had op het critieke punt van „de communicatie van de Overigheit in 't stuk van het beroepen der Kerkedienaren” door de verklaring dat dit beteekende „met voorweten, kennis en goetvinden zelfs van de Magistraeten de beroeping te doen”, waren de

¹⁾ In de kwestie der approbatie werden 19 Juni 1619 enkelen gedeputeerd om de kerkorde nauwkeurig te onderzoeken, op de gemaakte opmerkingen te letten en een rapport voor de vergadering op te stellen, zooals zij meenden dat zij luiden moest. Deze commissie kon bij haar werk Bogerman raadplegen. Den 21^{en} Juni vernemen wij dat Bogerman de commissie had bevredigd op het bovengenoemde punt der „communicatie van de Overigheit in 't stuk van het beroepen der Kerkedienaren”. Men achtte dus nu de approbatie gewenscht, maar wilde gaarne dat de generaliteit deze verduidelijking accepteren zou, onder voorwaarde dat de zaak der approbatie daardoor geene vertraging zou ondervinden. Eene bepaalde resolutie werd echter in die vergadering van 21 Juni 1619 niet genomen, omdat de gedeputeerden uit Leiden, Amsterdam, Rotterdam, Brielle en Hoorn eerst hun principalen wilden raadplegen. Acht dagen later, op 28 Juni, wordt het besluit genomen dat men alvast de kerkorde zal goedkeuren, als in de generaliteit de verduidelijking, bovengenoemd, moeite ondervindt, „mits daernaer sal worden aengehouden en te weegh gebracht, daer op te verkrijgen behoorlijke verklaringe tot contentement van de respectieve leden.” Volgens resolutie van 2 Juli 1619 zal men ter wille van de eendracht

staten tot approbatie gezind. Zij bonden zich echter nog niet, maar hielden een slag om den arm door het stellen van de voorwaarde dat

overwogen of niet, tegelijk met het opnemen van die verduidelijking, aan de staten-generaal de interpretatie van alle duisterheden zal worden overgelaten. In de besluiten van 18 December 1619 en 11 Juli 1620 wordt alle inspanning toegezegd om de kerkorde door de staten-generaal goedgekeurd te krijgen. Gelukt dit niet dan zal men zich trachten te verstaan met andere provincies, en als ook deze poging faalt, dan zal men de kerkorde resumeeren, arresteeren en approbeeren. Twee dagen na laatstgenoemden datum, dus 13 Juli 1620, blijkt dat de meeste leden echter, wat het zoeven vermelde overleg met andere provincies betreft, liever een eenigszins anderen weg bewandelen en eerst in hun midden de kerkorde willen resumeeren en arresteeren om dan te trachten de medewerking der andere provincies te verkrijgen. De discussies over het resumeeren der kerkorde op den 22^{en} Juli 1620 hebben echter weder ten gevolge, dat de afgevaardigden eerst nog eens met hunne principalen over de zaak zullen handelen en de te houden consideraties nader zullen mededeelen, ook die over het punt door Leiden aan de orde gesteld omtrent „het compareren van de Politycquen in de Classicale Vergaderinge”. Maar deze loop van zaken begint, zooals van zelf spreekt, de kerk ongerust te maken. In de vergadering van 13 Augustus verschijnen de gedeputeerden der zuidhollandsche synode met het verzoek dat buiten hetgeen te Dorcht is vastgesteld, niets worde bepaald „dan bij communicatie van de Synode.” De staten wijzen, als ter hunner verontschuldiging, op de moeilijkheid die ontstaan is door den tegenstand van enkele provincies en beloven dat men de zaak verder zal behandelen in overleg met de synoden van Zuid- en Noord-Holland. Men zou de gedeputeerden in de synoden aanschrijven „oock deselve vermanen in praejuditie van desen in de synode niet te laten besluyten”. Dit antwoord was diplomatiek en voorzichtig. Maar het bezoek der synodale gedeputeerden had dan toch dit gevolg, dat in de vergadering van 19 Augustus 1620 aan de vroeger benoemde commissie uit de staten wordt opgedragen de consideraties op de kerkorde ter hand te nemen en in overleg met de hoven van justitie en de synoden van Zuid- en Noord-Holland een rapport daarvan op te maken. Zelfs besloot men den dag daarop, 20 Augustus 1620, de zuidhollandsche synode te Gouda en de noordhollandsche synode te Alkmaar te vragen gedeputeerden aan te wijzen, met wie men de correcties, die men in de kerkorde wenschte aan te brengen, kon bespreken. Den dag daarop, 21 Augustus 1620, worden de afgevaardigden in de staten uit Haarlem aangewezen de correcties te resumeeren, om ze vervolgens eerst om advies aan de hoven van justitie en daarna aan de synodale gedeputeerden toe te zenden. De commissie uit de staten zal dan, als de adviezen zijn ingekomen, haar eindrapport opstellen. En dan volgt nog — om zeker te gaan — het besluit „dat geene Acten Synocale effecte sullen hebben, of yemanden verbinden, als die bij de Ed. Mog. Heeren Staten alvorens sullen zijn geapprobeert.”

Eindelijk was het eindrapport gereed. Doch op hoevele punten bleek de commissie verandering van de dordtsche kerkorde te wenschen! Niet alleen artikel 4, maar de artikelen 11, 13, 19, 21, 22, 41, 44, 47, 48, 50, 53, 54, 70, 86 werden gewijzigd. De beroeping zou moeten

„in de generaliteit gearbeidt werde de openstaande verbeteringe daar te mogen worden goetgevonden”. Onder den aandrang van

geschieden door gedeputeerden uit den magistraat met den kerkeraad (art. 4); geen kerkeraad zal een predikant, als om van hem bevrijd te worden, het noodige mogen onthouden, tenzij met toestemming van den magistraat (art. 11); de oude en invalide predikanten zullen niet bepaald door de kerk, die zij gediend hebben, moeten worden onderhouden; de commissie laat het een open vraag, wie dit voor zijne rekening zal nemen en zegt eenvoudig dat daarop „naar gelegenheit” gelet zal worden” (art. 13); goedgevonden wordt dat men zijn best doet studenten in de theologie te verkrijgen, die uit de publieke kas wordt onderhouden, mits men zich daarbij richt tot den magistraat (art. 19); de zorg der kerkeraden dat er goede onderwijzers zijn, wordt zeer beperkt door de bepaling dat zij *helpen* toezien dat zij *van wege de overheid* geregeld benoemd worden (art. 21); de ouderlingen mogen alleen gekozen worden met kennis en goedvinden van den magistraat (art. 22); op de classicale vergaderingen zullen gedeputeerden van de staten tegenwoordig zijn (art. 41); de vrijheid der hollandsche synoden om met andere te correspondeeren, vervalt (art. 41); nadrukkelijk wordt nog eens gezegd dat de onderwijzers door de overheid worden aangesteld (art. 44); synoden mogen alleen gehouden worden na autorisatie van de staten en ten overstaan hunner commissarissen (art. 47); de bepaling dat er om de drie jaren eene nationale synode zal worden gehouden, wordt geschrapt (art. 50); de commissie bindt predikanten en theologische professoren niet alleen aan de confessie, maar ook aan „den Christelijke Catechismus” (art. 53); de verplichting, die de dordtsche kerkorde de onderwijzers in zake de onderteekening van de confessie of den catechismus oplegde, wordt aanmerkelijk verzwakt door de bijvoeging dat dit alleen hen geldt, „dewelke de Magistraeten of Schoolarchen sulks sullen ordonneeren” (art. 54); de bepaling omtrent meerdere uniformiteit in de gebruiken bij huwelijksvoltrekking wordt ter zijde gesteld door het voorschrift dat de kerk zich in dezen moet gedragen naar de ordonnanties, die de magistraat geeft (art. 70); de vrijheid der kerk om de kerkorde te veranderen wordt haar ontnomen; ja zelfs het recht der interpretatie reserveeren de staten voor zich (art. 86). Hoe teleurgesteld moet Bogerman, toen hij van dit ontwerp hoorde, zijn geweest, vooral nadat de conferentie door de commissie 20 Juni 1619 met hem gehouden, zooveel voor de approbatie beloofde! En de kerk was het niet minder, gelijk duidelijk op de synoden bleek. Doch de staten stoorden zich daaraan weinig. Kon men met de kerk niet tot overeenstemming omtrent de kerkorde komen, welnu, dan probeerde men haar eenvoudig niet. En zoo is het dan ook geloopt. De laatste resolutie, in deze zaak genomen, die van 19 Juli 1624, opent nog wel uitzicht dat er getracht zal worden tot overeenstemming te komen, maar verbiedt ondertusschen dat bij provisie het plan opgevat of besloten wordt een bepaalde kerkorde te volgen. Alles moet blijven zooals thans in elke classe gebruikelijk is, met eerbiediging van rechten van patronaatschap of andere. Verder is men nooit gekomen. De overheid heeft gezorgd, dat de dordtsche overwinnaars hare machtspositie over de kerk eer hielpen versterken dan verzwakken.

de kerk verzachtte men deze voorwaarde daarna in zooverre, dat men, ook al aarzelde de generaliteit, de kerkorde toch zou goedkeuren „mits daarna sal worden aengehouden en te weegh gebracht, daer op te verkrijgen behoorlijke verklaeringe tot contentement van de respective leden”. Hoe voorzichtig men echter ook nu nog was, blijkt uit de overweging om bij de mededeeling aan de generaliteit van de goedkeuring, de opmerking te voegen, dat deze zich de interpretatie van alle duistere punten in de kerkorde moest voorbehouden. Ietwat later trad de aarzeling om tot goedkeuring over te gaan, voordat die van wege de staten-generaal had plaats gehad, weer naar voren. Den gedeputeerden werd opgedragen er in de vergadering van de staten-generaal ernstig op aan te dringen, dat zij aldaar werd aangenomen „andersints dat zulks particulierlijk in Holland en Westvriesland zal worden gedaan, omme wat zoekers te hebben waar na hem te reguleeren”. Toen men zag aankomen dat de staten-generaal dit, van wege den onwil van Zeeland en Friesland, toch niet doen zouden, besloot men te trachten in overleg met de andere provinciën tot goedkeuring te komen. Gelukte ook dit niet, dan zou men de kerkorde nader „resumeeren en sien te arresteren en approbeeren”. Spoedig daarop ging Holland echter, zonder zich meer te bekommeren om de gevoelens van andere provinciën zijn eigen weg. Het keerde als 't ware tot zijn punt van uitgang terug door zijne vroeger benoemde commissie met het opmaken van een rapport te belasten en aan te wijzen hoe men daarover het gevoeglijkst in overleg zou treden met de hoven van justitie en de synoden van Zuid- en Noord-Holland. Middelerwijl werd besloten „dat geene acten Synodale effecte sullen hebben of yemant verbinden als die bij de Ed. Mog. Heeren Staten alvorens sullen zijn geapprobeert”.

Uit dit alles blijkt hoe ook thans de overheid, al hielp zij de gereformeerde leer handhaven, ernstig waakte tegen vermeerdering van den invloed der kerk. Onder eenigszins gewijzigde vormen herleefde de oude strijd. Vooral kwam dit duidelijk aan het licht in de door de staten van Holland voorgestelde veranderingen in de dordtsche kerkorde¹⁾. De overheid wenschte weer medezeggenschap in de verkiezing van predikanten, door middel van gecommiteerden van den magistraat in den kerkeraad. Ook wilde zij dat voortaan geen ouderlingen zouden worden gekozen dan met kennis en goedvinden van den magistraat. Op de classicale vergaderingen eischte zij de tegenwoordigheid van hare gedeputeerden. Elk jaar zou er één particuliere synode in Zuid-Holland en ééne in Noord-Holland mogen worden gehouden, doch alleen na voorafgaande autorisatie der staten en ten overstaan hunner commissarissen. In afwijking van de bepaling der dordtsche kerkorde, dat er om de

¹⁾ Zie: G. Brandt Historie der Reformatie en andre kerkelijke geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden, 4e dl. bldz. 326—330.

drie jaren eene nationale synode gehouden zou worden, redigeerden de staten het daarop betrekking hebbende artikel zóó algemeen en onbepaald, dat het feitelijk van hen zou afhangen of er ooit weder eene nationale synode zou samenkomen. En als dat ooit gebeurde, zouden uit elke particuliere synode twee predikanten en twee ouderlingen met hunne autorisatie en kerkelijke instructie daarheen worden afgezonden. De staten schraptten bovendien het artikel, dat de vrijheid van elke synode inhield om met de andere te correspondeeren. Tegenover de door de kerk voor alle onderwijzers verplicht gestelde onderteekening van confessie of catechismus, plaatsten de staten alleen eene zoodanige verplichting voor hen „dewelke de Magistraeten of Schoolarchen sulks sullen ordonneeren”. Uit al deze veranderingen, gelijk uit andere ondergeschikte, blijkt zonneklaar dat, al was het remonstrantsch beginsel uitgedreven, daarmede de staatsvoogdij allerminst verzwakt was.

Hoe scherp de staten op hun standpunt stonden, blijkt het best uit hunne resolutie van 19 Juli 1624 in antwoord op de mededeeling der kerken „dat zij hadden goedgevonden bij provisie te blijven bij de gewoonlijke ordre van 1586, welverstaande dat de kerken die eenige andere practycque in het een of het ander punt hadden, daarin bij provisie zouden worden getolereerd ¹⁾. Die resolutie behelsde het besluit, dat de staten „niet kunnen goedvinden dat bij provisie eenige ordre geraemt ofte geresolveert werde te volgen, maar alle saeken gelaeten bij 't gebruyk dat in elke Classe dien-aengaende tot noch toe is gevolght, met onderhoudt van alsulke rechten van Patroonaetschappen ofte andere, als yemanden wettelijk zijn competierende”. De kerk mocht derhalve, zelfs bij provisie, niet haar eigen ordening volgen. Ook in dit opzicht hielden de staten de koorden vast. Het eenige wat haar werd veroorloofd, was het blijven bij de bestaande gebruiken. Zij zorgden terdege, dat de kerk zich in latere jaren niet op het antecedent eener voorloopig goedgekeurde kerkorde zoude kunnen beroepen.

Behalve op het punt der kerkorde, toonden de staten ook nog in verschillende andere opzichten hun overmacht over de kerk. Feitelijk bleef alles bij het oude. De magistraat beriep eigenlijk meestal de predikanten. Ook bleven de gecommitteerden der staten een overwegenden invloed op de particuliere en provinciale synoden uitoefenen. Een eigenaardig voorbeeld daarvan levert hunne onderdrukking van de actie in de synoden van Holland, van 1638—40, vooral naar aanleiding van de steeds sterker banden, die aan de kerken bij de verkiezing van predikanten door de magistraten werden aangelegd, zooals b.v. te Gouda was gebleken. De synode van Dordrecht van 1637 besloot met het oog daarop eene korte remonstrantie te doen opstellen, handelende over het recht der kerken, volgens Gods Woord, ten aanzien van de verkiezing en beroeping der

¹⁾ Kerkelijk Placaatboek v. N. Wiltens 2e dl. bldz. 305, 306.

predikanten en de regeering der kerken, en deze aan te bieden aan de staten van Holland en West-Friesland. Vooraf zouden dan de classes over het haar toegezonden concept haar gevoelens kunnen mededeelen. Op de synode van 1638 te Delft werd toen gerapporteerd dat sommige classes het onvoorwaardelijk hadden goedgekeurd, anderen het nog niet hadden nagezien en weer anderen het nog nader wenschten te overwegen. Daarom werd besloten de classes, die nog bedenkingen mochten hebben, aan te manen deze tijdig aan de deputaten kenbaar te maken. Men zou dan het concept, naar aanleiding dier bedenkingen, nog eens herzien en weder aan de classes ter beoordeeling zenden. Op de volgende synode zou het stuk dan voorgoed kunnen worden vastgesteld. Zoo hoopten de leden der synode. Maar wat geschiedde in 1639 op de synode te Leiden? Toen men zich daartoe gereed maakte, vroegen de commissarissen-politiek het woord en deelden mede, dat hun door de staten was opgedragen niet te gedooogen dat eene dergelijke remonstrantie opgesteld en verzonden werd. Natuurlijk wekte deze mededeeling groote teleurstelling, maar men had, toen de commissarissen-politiek op hun stuk bleven staan, geen moed tegen hen in te gaan. En zóó besloot men dan het genoemde concept terzijde te leggen, en niet meer te spreken over wat men als het recht der kerken tegenover de overheid beschouwde. Men zou bescheidener werk doen.

Een stuk zou worden opgesteld, waarin de moeilijkheden werden blootgelegd, die men bij de beroeping van predikanten en andere dergelijke zaken ondervond, en waarin men den staten verzocht de kerkorde van 1619 te arresteeren, te autoriseeren en vast te stellen. Elke classe zou tot dit werk, door middel van één deputaat, hare hulp verleen. Daarna zou het in de synode voorgelezen en aan de verschillende classes ter beoordeeling gezonden worden, om vervolgens door de deputaten der synode aan de staten te worden overhandigd.

In de vergadering der synode van Gouda nu van 1640 is dit stuk, zooals hare voorgangster van Leiden had bepaald, voorgelezen. Uit elk der classes, die bedenkingen hadden, werd één gedeputeerde aangewezen om met de gewone gedeputeerden der synode de eindredactie vast te stellen. Nadat dit gebeurd was, nam de synode het, na er kleine veranderingen in te hebben gebracht, eenstemmig aan.

In deze remonstrantie werd aan een zestal klachten uiting gegeven.

Laat ons zien welke zij waren!

Ten eerste toonen de opstellers aan, dat Hand. 1 : 15, 23, 26 ; 6 : 2—5 ; 13 : 1—3 ; 14 : 23 ; 15 : 22, 23, 25, en de artt. 30 en 31 van de confessie eischen dat de kerkelijke personen in hunne diensten gesteld moeten worden door wettige nominatie, verkiezing en beroeping der kerken en het dus niet aangaat dat verschillende heeren de kerkeraden hierin verhinderen, tenzij zij de personen nemen, die deze heeren op het oog hebben.

Ten tweede beklagen zij zich dat door de heeren zoo dikwijls de approbatie geweigerd wordt van beroepen van predikanten op wier leer, leven en manieren niets te zeggen valt, zonder opgave van redenen, ja zonder dat zij er met den kerkeraad in eenige communicatie over treden.

Ten derde bestaat de grief, dat de correspondentie tusschen christelijke magistraten en kerkeraden, die volgens de synode van Dordrecht 1619 juist moest dienen tot versterking van den band tusschen beiden, door de magistraten veelal in dezen verkeerden zin wordt opgevat, dat zij aan de kerkeraden verbieden zelfstandig naar geschikte personen voor den kerkedienst uit te zien, en hun voorschrijven, om door hen gewilde personen te zoeken en dezen te gaan hooren.

Ten vierde wenschen zij, dat bij de verkiezing van een predikant geen schouten, ambachtsbewaarders, kerkmeesters en dergelijke personen, van wat godsdienst zij ook zijn mogen, tegen alle gewoonte in, nevens de kerkeraden zitten en hun gezag bij de verkiezing doen gelden.

Ten vijfde verzetten zij zich tegen het patronaatsrecht als onbekend in Gods Woord en beklagen zij zich vooral over hen, die zich voor patroons uitgeven, zonder het recht daartoe te bezitten. Zij verlangen dat dezen hun *justum titulum patronatus* in een parochiale kerk, van ouds en niet van onlangs, ten minste met oorspronkelijke stukken bewijzen. Ook keuren zij de uitbreiding af, die door vele patroons aan hun patronaatsrecht wordt gegeven, zoodat zij geen genoegen nemen met de praesentatie van personen, maar zich ook het recht van beroeping toekennen. Ja, zelfs laten zij niet eens het recht van praesentatie aan den kerkeraad.

Eindelijk komen zij er tegen op dat hun dikwijls geene vrijheid wordt gelaten om de sleutelmacht vrij te gebruiken, niettegenstaande de staten, op de remonstrantie van gedeputeerden den 5^{en} September 1591, bij resolutie hebben toegestaan dat ongeregelde predikanten in leer of leven vrij onder de kerkelijke censuur mogen vallen. En vooral keuren zij af dat enkele heeren zich zelf de sleutelmacht aanmatigen, zoodat zij predikanten zonder eenig voorafgaand kerkelijk vonnis afzetten en dus alleen kerkelijke censuur over hen uitoefenen.

Naar aanleiding van al deze misstanden verzoeken zij den staten voor genoemde zaken als correspondentie, *jus patronatus*, censuur enz. een vasten regel aan te geven en de kerkorde van 1619 voor al het overige „met voorgaende communicatie van de Synoden van Zuyd- en de Noord-Hollandt” te arresteren en te autoriseeren, zoodat allen, zoowel de mannen van staat als van kerk, verplicht zullen zijn zich daarnaar te schikken.

Nadat men deze remonstrantie had vastgesteld, besloot men haar aan de noordhollandsche synode mede te deelen, in de hoop dat een gemeenschappelijk optreden de zaak zou dienen. Te eer kon men

dit doen, omdat de noordhollandsche synode van 1640 haar ook bij de classes had aangebracht en men daarop advies in de aanstaande synode wachtte. Men zou dus met de aanbieding aan de staten wachten, totdat de noordhollandsche synode zich had uitgesproken.

Maar ook nu wachtte nieuwe teleurstelling. De noordhollandsche synode bleek zich met het stuk, zooals het dáár lag, niet te kunnen vereenigen. En nu nam de synode van Gorkum het eigenaardig besluit, dat men èn niets aan de eenmaal vastgestelde remonstrantie zou veranderen, èn met de aanbieding aan de staten zou wachten, totdat wellicht de noordhollandsche synode er hare goedkeuring nog aan zou hechten. Doch van dit laatste kwam niets. Zelfs besloot die laatstgenoemde synode „met het overleveren van dezelve remonstrantie stille te staen”. De synode van Brielle van 1643 volgde dit voorbeeld en bergde de remonstrantie in haar archief op.

Of de politieke invloeden ook machtig waren! Zelfs tot het uiten harer klachten kwam de kerk hier niet. De commissarissen-politiek zorgden wèl, dat zij binnen de perken bleef, die de overheid haar eenmaal had gesteld. Van een opkomen voor haar rechten mocht geen sprake zijn. Zelfs mochten geene klachten over misbruiken de ooren der statenleden bereiken. En de kerk restte niets dan onder het caudijnsche juk door te gaan.

Ook in leerkwesties mengden de staten zich. Zoo verboden die van Holland, toen in het midden der 17de eeuw de kerkelijke twisten in zake den sabbath hoog liepen, den zuidhollandsche synoden eene beslissing in de sabbathskwestie te nemen. Den commissarissen-politiek werd opgedragen „in geenerhande manieren te gedoogen, dat in deselve Synoden, noopende de voorgeroerde quaestie van de observantie des Sabbaths, of van den Rustdag des Heeren, met hetgeene daar aan dependeert, eenige de alderminste deliberatie gehouden, veel min eenige resolutie genoomen, of iets dienthalven gedetermineert, of gedeceideert werde, maar dat alles dienthalven werde gelaaten bij de dispositie daar omtrent gedaan bij de Synode Nationaal in den jaare 1619 tot Dordregt gehouden, en de Post-Acta daartoe specteerende, daarna sig een ieder in de Leere, voor soo veel het voorschreeve Poinct belangt, sal hebben te reguleeren ¹⁾”. En de kerk boog en zweeg. Ook werd, „inds de synode te Dordrecht in 1618 en 1619, langzamerhand de biddag geheel en al staatszaak. De oude kerkelijke bepaling, dat vast- en bededagen „door raad der kerken en bewillinge der overheid” moeten worden gehouden, was geheel in onbruik geraakt. Hoogstens kon de synode nog tot het instellen van openbare vast- en bededagen opwekken. Maar de overheid verordende ze. De staten verzonden dan den

¹⁾ Resolutie op de synode geen quaestie van den Sabbath te laten verhandelen. Den 7 Augusty 1659 (zie Wiltens: Kerkelijk Placaatboek dl. 2 bldz. 377).

biddagbrief aan den magistraat ; deze gaf hem op zijn beurt aan den kerkeraad; deze deed hem den predikant van den kansel voorlezen. De predikatie en de gebeden moesten geheel naar den wil der staten worden ingericht. Ook hier beschikte de overheid over de kerk. De prediking op en de viering van de christelijke feestdagen, — voor zoover zulks niet op den Zondag plaats had, — werd vastgesteld op „de autoriteit der overigheid”. De kerk had er eerst niet veel mede op, maar de overheid zag ze gaarne gehouden. Want men kwam daarmee vooral het platteland, dat grootendeels nog roomsch was, te gemoet. En bovendien smaakte menigen overheidspersoon zulk een vacantiedag zeer. Maar er was meer. Niet alleen bepaalde de overheid vaak waar en wanneer er moest gepreekt worden, maar soms ook stelde zij den duur van de preek vast. De predikanten, die den vastgestelden tijd overschreden, moesten in dat geval eene boete betalen. In Utrecht werd zelfs een tijdlang verboden uit het boek Jozua te preeken „wyl dat boek door verkeerde applicatie de politie en den magistraat tot praejudicie kon strekken”. Menige kerkeraad was zoozeer van den magistraat afhankelijk, dat hij den predikant niet durfde vergunnen over een „bijbelboek” te prediken, zonder vooraf de vergunning der stadsregeering te hebben gevraagd. En hadden in den beginne de kerkeraden nog de ziekenbezoekers „genomineerd en verkozen”, later moesten ook dezen aan de Heeren gepresenteerd en ten slotte door hen gekozen worden. Letterlijk in alles wat de kerk deed, had de overheid de hand.

Na 1618 en 1619 is die sterke inmenging van de overheid, ja hare tyrannie over en in de kerk niet alleen gebleven, maar in menig opzicht krasser geworden dan vóór dien tijd. De vorm mocht veranderd zijn ; het wezen der staatsvoogdij bleef. Telkens wischte de overheid de door de kerk theoretisch getrokken grenzen tusschen hare rechten en die der laatste uit. Alleen waagde zij niet meer de te Dordt vastgestelde leer aan te tasten.

De staten-generaal spraken zelfs bij resolutie van 10 Nov. 1646 nog eens uitdrukkelijk uit, dat de ware christelijke gereformeerde religie die is, welke in de publieke kerken wordt gepredikt en te Dordt is bevestigd. Zij besluiten haar „met de macht van het landt” te handhaven en daarin geene verandering te dulden. Toch was dit menigwerf meer theorie dan practijk. Soms stond de magistraat tegenover den kerkeraad juist op het stuk van de leer ; in andere tijden bewoog hij dezen zelfs dienaangaande water in zijn wijn te doen. En dat hier in het algemeen een groote klove gaapte tusschen theorie en practijk, blijkt uit het verhandelde op de synode te Dordrecht in 1647. Hoewel ingenomen met de resolutie van 1646, achtte men het noodig de staten te verzoeken de practijk met haar in overeenstemming te brengen. Want het wemelde onder hen die openbare betrekkingen bekleedden, van „contraventeurs”, en hoeveel schoone woorden resoluties en plakkatens ook bevatten, zoo aarzelde de overheid toch steeds, als het er op aan kwam, tot daden over te gaan.

Zelfs de Grootte Vergadering van 27 Januari 1651 te 's-Gravenhage bracht in dit opzicht meer schijn dan wezen.

HOOFDSTUK XII.

De gereformeerde religie door de zeven Geünieerde Provincies in 1651 als godsdienst van staat vastgesteld op de Grootte Vergadering te 's Gravenhage den 27^{en} Januari 1651.

De onverwachte dood van Willem den tweede, op 6 November 1650, maakte van de zijde der staten-generaal bijzondere maatregelen noodig om verwarring te voorkomen. Zij toonden zich in dezen bijzonder actief. Denzelfden avond, waarop de prins was gestorven, kwamen zij reeds samen. Zij besloten aan de verschillende provincies mededeeling te doen van 's prinsens dood en haar te verzoeken ten spoedigste hare adviezen, met betrekking tot wat in deze omstandigheden door de staten-generaal moest worden gedaan, in de vergadering in te brengen. Zelfs ging een en ander zoo gehaast, dat men bij vergissing aan Drente, dat geen zitting had in de staten-generaal, eenzelfde brief zond als aan de andere provincies en men dus den schijn op zich laadde, alsof men haar recht van toegang tot die vergadering schonk. De vergissing werd echter spoedig hersteld. Want toen enkele dagen daarna, op voorstel van Holland, tot het houden van eene Generale of zoogenaamde Grootte Vergadering was besloten, waarheen, nevens de gewone, ook buitengewone afgevaardigden door de verschillende gewesten konden gezonden worden, richtte men den oproep daartoe niet tot Drente. Alleen de zeven andere gewesten werden er bij betrokken. En hoewel Drente, op grond van eerstvermelden brief, zelf later nog eene poging deed om toegang tot de Grootte Vergadering te krijgen, hebben de overige provincies daarin niet willen treden. De vergissing was begaan — maar mocht geen rechtsgevolgen hebben.

Reeds in December 1650 waren de gecommiteerden van Gelderland, Zeeland en Utrecht aangekomen. In het begin van Januari 1651 arriveerden die uit Friesland en Groningen. Overijssel, dat het oorspronkelijk bij zijne gewone afgevaardigden had willen laten, zond ter elfder ure nog enkele buitengewone, namelijk van Sallandt, Twente en Vollenhove „soo veel Edellieden als souden believe te komen op haer eygen Beurs”; Deventer stuurde twee personen uit den magistraat, terwijl uit Kampen alleen de gewone afgevaardigde present was. „Van Zwol quam om haer aenstaende keur niemand.” Al die afgevaardigden werden door die van Holland begroet en verwelkomd.

Nadat Holland zich er den 17^{en} Januari van had vergewist, dat de vertegenwoordigers der verschillende provincies allen tegenwoordig en voor de vergadering gereed waren, werd de Grootte Verga-